

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Helena Hůrková Mrňávková

ZABEZPEČENÍ ŽEN V TĚHOTENSTVÍ A MATEŘSTVÍ

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Věra Štangová, CSc.

Katedra pracovního práva a práva sociálního zabezpečení

Datum vypracování práce: prosinec 2010

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Opatovicích nad Labem dne:

podpis

Obsah

Obsah	4
Úvod.....	6
1. Historický vývoj zabezpečení žen v těhotenství a mateřství na území České republiky.....	9
1.1. Počátek moderních forem sociálního zabezpečení	9
1.2. Sociální politika v období první republiky.....	9
1.3. Rodinná politika v období socialismu.....	11
1.3.1. Právní úprava zabezpečení těhotných žen a matek v období socialismu	12
1.4. Rodinná politika po roce 1989	15
2. Dokumenty EU a některých dalších mezinárodních organizací týkající se zabezpečení žen v těhotenství a mateřství.....	16
2.1. Dokumenty Evropské unie týkající se zabezpečení žen v těhotenství a mateřství	16
2.2. Dokumenty dalších mezinárodních organizací týkající se podpory žen v těhotenství a mateřství.....	19
2.2.1. Dokumenty Organizace spojených národů.....	20
2.2.2. Dokumenty Mezinárodní organizace práce	20
2.2.3. Dokumenty Rady Evropy	21
3. Postavení, význam a podpora rodiny v současné společnosti.....	22
3.1. Význam rodiny pro společnost a cíle podpory rodin s dětmi	22
3.2. Způsoby podpory rodin s dětmi.....	25
4. Dávky sociálního zabezpečení poskytované ženám v těhotenství a mateřství	27
4.1. Vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství.....	28
4.2. Peněžité pomoci v mateřství	31
4.2.1. Nárok na peněžitou pomoc v mateřství.....	32
4.2.2. Doba poskytování peněžité pomoci v mateřství	34
4.2.3. Přerušování vyplácení peněžité pomoci v mateřství.....	35
4.2.4. Výše peněžité pomoci v mateřství	36

4.3.	Rodičovský příspěvek.....	36
4.3.1.	Varianty čerpání rodičovského příspěvku	37
4.3.2.	Výše rodičovského příspěvku.....	40
4.3.3.	Celodenní a řádná péče o dítě.....	40
4.3.4.	Přerušování poskytování rodičovského příspěvku, souběh rodičovského příspěvku s dávkami nemocenského pojištění	42
4.4.	Porodné	43
4.5.	Další dávky sociálního zabezpečení poskytované v souvislosti s péčí o dítě	44
4.5.1.	Přídavek na dítě	44
4.5.2.	Sociální příplatek	45
4.5.3.	Dávky pěstounské péče	45
4.6.	Financování dávek sociálního zabezpečení poskytovaných ženám v těhotenství a mateřství.....	46
5.	Pracovně-právní ochrana žen v těhotenství a mateřství	48
5.1.	Zákazy některých prací těhotným ženám a převedení na jinou práci	48
5.2.	Další oprávnění těhotných zaměstnankyň a zaměstnanců pečujících o děti	49
5.3.	Mateřská a rodičovská dovolená	50
5.4.	Ochrana pracovního poměru těhotných žen a rodičů pečujících o děti	51
6.	Zabezpečení žen v těhotenství a mateřství ve vybraných evropských státech.....	53
6.1.	Rodinná politika ve Velké Británii	53
6.2.	Rodinná politika v Německu.....	54
6.3.	Rodinná politika ve Švédsku.....	55
6.4.	Rodinná politika v Itálii	55
	Závěr	57
	Seznam použitých zdrojů	61
	Příloha č. 1.....	63
	Příloha č. 2.....	64

Úvod

Tato diplomová práce si klade za cíl analyzovat systém zabezpečení žen v těhotenství a mateřství v současnosti v České republice, jakož i zmínit, které aspekty mají vliv na utváření systému podpory těhotných žen a matek (za použití srovnání s historickým vývojem a systémem sociálního zabezpečení ve vybraných státech Evropské unie) a zároveň i pojednat o systému zabezpečení těhotných žen a matek v širších souvislostech.

Je nutné zmínit, že podpora rodin s dětmi (a v užším významu také matek v období těhotenství a mateřství) se neomezuje pouze na systém sociálního zabezpečení. Systém podpory rodin s dětmi zahrnuje finanční podporu (do této části spadá systém sociálního zabezpečení a podpora ve formě daňových úlev), aktivity směřující k podpoře rodin (sociální služby, komerční a nekomerční služby na podporu fungování rodin a činnosti v rámci sociálně-právní ochrany dětí) a dále opatření pracovně-právní povahy a existence dostupných služeb péče o děti (tato poslední opatření mají umožnit slučitelnost profesních a rodinných rolí)¹. Kompletní vyčerpání tohoto tématu dalece přesahuje možnosti diplomové práce, ta se tedy zaměřuje na podporu žen těhotných a matek ze systému sociálního zabezpečení, nicméně pro vytvoření ucelené představy o stavu podpory rodin s dětmi budou na vhodných místech stručně zmíněny i ostatní nástroje.

Důvodem výběru tohoto tématu diplomové práce je téměř všeobecně přijímaný názor, že rodina je základním stavebním kamenem společnosti, proto je z hlediska státu účelné rodinu jako takovou podporovat. Podpora rodin s dětmi je ve společnosti aktuální téma, zejména v kontextu s problémem stárnoucí populace, což je jedním z faktorů, které zatěžují sociální systém. Jedním z užívaných řešení tohoto problému je mj. i ekonomická podpora rodin s dětmi, což má vést ke zvýšení porodnosti a tím i zvýšení počtu ekonomicky aktivních obyvatel, kteří v budoucnu zajistí vyšší příjmy do státního rozpočtu pro možnost financování starobních důchodů. Faktem v dnešní

¹ Podrobněji na <http://www.mpsv.cz/cs/4>

společnosti zůstává, že o dítě pečuje zejména matka, proto je jedním z nejvýznamnějších nástrojů podpory rodin s dětmi právě sociální zabezpečení žen v období těhotenství a mateřství, což tvoří nejdůležitější část práce.

Vzhledem k poměrně často se měnící právní úpravě sociálního zabezpečení rodin s dětmi není hlavním cílem diplomové práce popsat zcela úplně a detailně jeho aktuální právní úpravu ve všech modalitách, ale zejména nastínit základní principy fungování tohoto subsystému sociálního zabezpečení. Zároveň autorka považuje za smysl diplomové práce zdůraznit samotné důvody zabezpečení žen v těhotenství a mateřství, což je podkladem pro koncepci sociálního zabezpečení v této oblasti.

Shrneme-li tedy cíle diplomové práce, jsou jimi následující: provést analýzu systému podpory žen v těhotenství a mateřství, zhodnotit, zda systém sociálního zabezpečení rodin s dětmi odpovídá důvodům, pro které byl v této formě zaveden a nastínit úvahy o vhodnosti zvoleného způsobu podpory rodin s dětmi. Jako podklad pro zodpovězení těchto otázek bude sloužit analýza současné koncepce zabezpečení těhotných žen a matek, zhodnocení vlivu mezinárodních organizací a komparace s historickým vývojem a s některými státy Evropské unie.

Diplomová práce je členěna do kapitol a podkapitol. V první části práce je pojednáno o historickém vývoji zabezpečení žen v těhotenství a mateřství, neboť bez znalosti vývoje není možné dostatečně pochopit a zhodnotit stávající právní úpravu. Další část je věnována dokumentům Evropské unie a některých dalších mezinárodních organizací týkajících se zabezpečení žen v těhotenství a mateřství. Vzhledem k tomu, že Česká republika je členem EU a řady dalších mezinárodních organizací, stanoviska těchto organizací ovlivňují i úpravu sociálního zabezpečení v České republice. Stručně bude nastíněno i fungování tohoto subsystému sociálního zabezpečení ve vybraných evropských státech. V další části bude provedena analýza teoretických východisek podpory rodin s dětmi a způsobů, jakými je možno rodiče při výchově a péči o dítě podporovat. Následuje kapitola tvořící jádro práce, tedy kapitola o současném systému sociálního zabezpečení těhotných žen a matek v České republice, která pojedná o dávkách sociálního zabezpečení poskytovaných ženám (případně i mužům) v souvislosti s jejich těhotenstvím a péčí o dítě. Práce také zmíní další způsob ochrany

těhotných žen a rodičů, a to ochranu pracovně-právní. V příslušných kapitolách budou též zmíněna statistická data související s daným tématem.

Diplomová práce je uzavřena ke dni 30. listopadu 2010.

1. Historický vývoj zabezpečení žen v těhotenství a mateřství na území České republiky

První část diplomové práce bude věnována popisu historického vývoje zabezpečení žen v těhotenství a mateřství na území nynější České republiky. Tak jako každá oblast sociálního zabezpečení závisí i zabezpečení těhotných žen a matek na stupni rozvoje společnosti (z hlediska ekonomiky, demografické struktury, etiky, morálky, zájmu občanů, tradice, apod.)². Moderní formy sociálního zabezpečení datují svůj počátek až v 19. století, tedy i popis historického vývoje započne touto dobou. Podrobněji se bude první část práce zabývat vývojem zabezpečení těhotných žen a matek v období socialismu, zde budou rozepsány i jednotlivé poskytované dávky.

1.1. Počátek moderních forem sociálního zabezpečení

Moderní formy sociálního zabezpečení mají svůj počátek až v 19. století, do té doby se jednalo spíše o dílčí zásahy při řešení určitých sociálních problémů³. V tomto období se vlády začaly podrobněji zabývat mj. i otázkou sociálního pojištění, na území Rakouska-Uherska, tedy i pro české země, byl zákon o nemocenském pojištění dělníků přijat v roce 1888 (z. č. 33/1888 ř. z., jako součást tzv. Taafeho reformy).

V tomto zákoně byl stanoven nárok pojištěných žen na bezplatnou pomoc při porodu (porodní asistenty nebo případně i lékaře), nárok na léky a léčebné pomůcky a zároveň i nárok na peněžitou podporu v době 4 týdnů po porodu⁴.

1.2. Sociální politika v období první republiky

Pozornost rodině, manželství a mateřství byla v období první republiky deklarována v ústavě, Československo se snažilo sledovat i evropské tendence (byla

² Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 25

³ Podrobněji např. Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 25 - 29

⁴ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 29

např. založena Mezinárodní komise pro rodinnou a sociální péči při Sociálním ústavu). Prostředkem k podpoře rodiny bylo jak sociální zákonodárství, tak i praktická činnost⁵.

Nově vzniklá Československá republika přebrala právní úpravu sociální oblasti od Rakouska-Uherska, postupně byly přijímány nové právní předpisy. Co se týče sociálního zabezpečení jako celku byl nejvýznamnějším právní předpisem zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří (účinný od 1. 7. 1926), dále též zákon č. 221/1925 Sb. z. a n., o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců⁶.

Zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří zakotvil nárok pojištěných žen na dávky v mateřství: byly poskytovány šest týdnů před porodem a šest týdnů po porodu ve výši nemocenského (výše byla závislá na zařazení pojištěnky do mzdové třídy), zároveň měly pojištěné ženy a manželky pojištěnců nárok na bezplatnou pomoc porodní asistentky při porodu, případně i na pomoc lékaře, pokud to bylo potřeba⁷. Mimo dávky těhotným ženám a ženám po porodu, poskytoval stát jako podporu rodinám rovněž i přídatky na děti (jednalo se o systém mimo rámec sociálního pojištění), ty však byly postupně likvidovány⁸.

Dále byla rodina podporována také praktickou činností: fungovala síť veřejných a dobrovolných institucí, které pečovaly o mládež nebo o matky s kojenci. Jednalo se zejména o činnost dobrovolných institucí, obcí a církve (např. Československý červený kříž, Česká diakonie, nejrůznější ženské spolky), přičemž financování zajišťovaly obce, okresy a země, nebo soukromý a církevní sektor. Stát se také podílel na financování poskytováním subvencí a dohlížel na organizaci této sociální péče⁹.

⁵ Kotous, J. a kol.: Úvod do sociální politiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Právnická fakulta, 2003, s. 81

⁶ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 31

⁷ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 31

⁸ Kotous, J. a kol.: Úvod do sociální politiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Právnická fakulta, 2003, s. 81

⁹ Kotous, J. a kol.: Úvod do sociální politiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Právnická fakulta, 2003, s. 81

Dá se tedy shrnout, že v období první republiky bylo těhotenství a mateřství již vnímáno jako sociální událost, nicméně stát prozatím nevnášel do podpory matek a rodin s dětmi propopulační snahy.

1.3. Rodinná politika v období socialismu

V období socialismu byla i rodinná politika podřízena ideologii a rodina sloužila jako nástroj plnění cílů socialismu. V tomto období dochází k výraznému zapojení žen do práce, což vyhovovalo ekonomickým potřebám i ideologii, dvoupříjmová rodina se stala takřka nutností. Jako pozitivní dopad sice můžeme označit růst vzdělání žen, sladění pracovních nároků s péčí o děti a domácnost se však stalo obtížným. Na podporu snahy o vysokou zaměstnanost žen byla zakládána a podporována institucionalizovaná zařízení péče o děti, kde byly také silně dotovány poplatky za pobyt a stravování. V souladu s těmito snahami byla i krátká mateřská dovolená, která měla nutit ženy k dřívějšímu nástupu do práce. Všechna tato opatření (mimo další vlivy) vedla také ke snížení úhrnné plodnosti.

I v souvislosti s celoevropským vývojem (rostoucí průměrný věk manželů při narození prvního dítěte, snížení úhrnné plodnosti) začala být v 70. letech 20. století přijímána tzv. propopulační opatření. Bylo zvýšeno porodné, prodloužena mateřská dovolená, vyplácen mateřský příspěvek, poskytovány novomanželské půjčky na pořízení nebo vybavení bytu. V této době se také zvyšuje míra sňatečnosti a klesá věk uzavírání sňatků, protože uzavření sňatku nebo narození dítěte bylo podmínkou nároku na byt a na novomanželskou půjčku.

Rodinná politika tedy spíše zdůrazňovala kvantitativní stránku funkce rodiny, vedla však k problémům ekonomickým, nebyla dořešena problematika stárnutí populace (v souvislosti s procesem rozpadu vícegenerační rodiny a uzavření nukleární rodiny do malého bytu nebyla rodina schopna postarat se o své staré členy), zvyšovala se rozvodovost způsobená nízkým věkem vstupu do manželství, nedostatkem bytů pro mladá manželství. Propopulační opatření vedla spíše k jinému načasování rození dětí než ke zvýšení úhrnné plodnosti. Krátkodobě došlo ke zvýšení porodnosti jen počátkem 70. let 20. století, tento vývoj se však dlouhodobě neudržel, protože účinek

propopulačních opatření se léty vyčerpal a další generace žen je přijímala jako samozřejmost. Nicméně můžeme konstatovat, že celková míra sňatečnosti a porodnosti zůstávala relativně uspokojivá, zejména z důvodu zachování základních sociálních jistot pro rodiny s dětmi¹⁰.

1.3.1. Právní úprava zabezpečení těhotných žen a matek v období socialismu

V poválečném období bylo sociální zabezpečení upraveno zákonem č. 99/1948 Sb. z. a n., o národním pojištění. Podle tohoto zákona se v nemocenském pojištění poskytovaly dávky věcné a dávky peněžité. V případě mateřství byly jako věcné dávky poskytovány mimoústavní ošetřování, ústavní ošetřování, dětská výbava. Matce tedy náležela bezplatná pomoc porodní asistentky nebo lékaře, případně ošetřování v nemocnici nebo ústavu. Místo dětské výbavy mohla být poskytnuta peněžitá náhrada. Také bylo možné poskytnout výpomoc v rodině (pro pojištěnky, které obstarávaly domácnost a pečovaly alespoň o jedno dítě, a z důvodu nemoci nebo mateřství byly v ústavním ošetřování nebo byly z těchto důvodů upoutány na lůžko). Peněžitými dávkami bylo porodné (ve výši 2500Kčs) a peněžitá pomoc v mateřství po dobu 18 týdnů. Pro peněžitou pomoc v mateřství byla stanovena podmínka doby pojištění alespoň 270 dní v předcházejících dvou letech a v době poskytování peněžité pomoci v mateřství nesměla pojištěnka vykonávat práce zakládající povinné pojištění a neměla nárok na nemocenské.

Novým zákonem, který sociální zabezpečení žen v těhotenství a mateřství upravoval, byl zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců. Peněžité dávky v souvislosti s porodem a mateřstvím byly podle tohoto zákona podpora při narození dítěte a peněžitá pomoc v mateřství, dále byly poskytovány rodinné přídatky. Oproti předcházejícímu stavu poklesla výše podpory při narození dítěte na 650Kčs. Peněžitá pomoc v mateřství byla poskytována stále po dobu 18 týdnů, podmínkou také zůstala doba pojištění ženy alespoň 270 dnů v předcházejících dvou letech před porodem. Výše peněžité pomoci v mateřství se stanovovala z čisté denní mzdy (nejvíce

¹⁰ Kučera, M.: Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu in Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny, N. 22, březen 2010

ze 100Kčs) a činila 75% - 90% z této částky, odstupňována byla podle doby, kterou zaměstnankyně nepřetržitě odpracovala v témže podniku. Rodinné přídatky byly poskytovány v případě, že zaměstnanec měl nezaopatřené děti, předepsaný pracovní úvazek a odpracoval stanovený počet pracovních dní. Obdobně upravoval podporu žen i zákon č. 32/1962 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků.

Další změnu představoval zákon č. 58/1964 Sb., o zvýšení péče o těhotné ženy a matky. Tento zákon ve svém úvodu hovoří i o účelu úpravy: „Aby se ženy mohly v souladu s ústavou i při odpovědném plnění svého mateřského poslání zároveň rovnoprávně uplatňovat v rodině, v práci i ve veřejném životě, věnuje jim socialistická společnost zvýšenou péči a poskytuje jim v rámci této péče také hospodářské zabezpečení v těhotenství a mateřství. ...“. Tato zvýšená péče socialistické společnosti o těhotné ženy a matky spočívala zejména v prodloužení mateřské dovolené a po jejím uplynutí v nároku na další mateřskou dovolenou. Mateřská dovolená byla prodloužena na 22 týdnů, další mateřská dovolená mohla být čerpána nejdéle do 1 roku věku dítěte. Podmínkou pro poskytnutí mateřské dovolené zůstává doba pojištění 270 dnů ve dvou letech předcházejících porodu, základem pro výpočet je čistá denní mzda a výše je stanovena podle počtu odpracovaných let nepřetržitě ve stejném podniku a nově závisí i na počtu dětí¹¹. V případě vícečetného porodu nebo osamělé matky se doba mateřské dovolené prodlužovala na 35 týdnů, respektive 28 týdnů. Zákon o zvýšení péče o těhotné ženy a matky také upravuje i některé pracovní podmínky. Stanoví povinnost organizace zaměstnankyni poskytnout mateřskou dovolenou, případně další mateřskou dovolenou, nárok zaměstnankyně kojící dítě na přestávky ke kojení, i podmínky rozvázání pracovního vztahu se zaměstnankyní, které je těhotná nebo pečuje o dítě do 1 roku věku. Pracovní podmínky těhotných žen a matek o něco později upravil i zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce.

Zákonem č. 67/1965 Sb., o některých změnách v nemocenském pojištění byla zavedena nová dávka, a to vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, náležející

¹¹ Prvních 18 týdnů mateřské dovolené činila výše poskytované peněžité pomoci 75% - 90% z čisté denní mzdy (při odpracované době v podniku do 2 let 75%, 2 – 5 let 80%, nad 5 let 90%), od 19. týdne 40 % - 60% (v souvislosti s porodem prvního dítěte 40%, druhého dítěte 50%, třetího a dalšího dítěte 60%)

ženám, jež byly z důvodu těhotenství převedeny na jinou práci, ve které dosahují nižších výdělků než na pozici před převedením, jako dorovnání tohoto rozdílu.

Novou úpravu přinesl zákon č. 88/1968 Sb., o prodloužení mateřské dovolené, dávkách v mateřství a o přídavicích na děti z nemocenského pojištění. Mateřská dovolená byla prodloužena na 26 týdnů, v případě osamělé ženy na 35 týdnů. Zákon jako dávky v mateřství stanovuje vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, peněžitou pomoc v mateřství a podporu při narození dítěte. Výše peněžité pomoci v mateřství byla stanovena jednotně jako 90% z čisté denní mzdy, byly též upraveny podmínky poskytnutí této dávky při narození mrtvého dítěte, úmrtí dítěte, převzetí dítěte do péče nahrazující péči mateřskou nebo umístění dítěte do léčebného zařízení. Podpora při narození dítěte byla stanovena na 1000Kčs za každé narozené dítě. V části třetí upravuje zákon přídávky na děti jako „základní formu společenské péče o rodiny s nezaopatřenými dětmi“¹².

Do soustavy dávek v souvislosti s těhotenstvím a mateřstvím byl zákonem č. 154/1969 Sb., o mateřském příspěvku zaveden mateřský příspěvek. Již tento zákon ve svém úvodu označuje jako účel zákona zlepšení populačního vývoje. Podmínkou bylo splnění doby pojištění, celodenní a řádná péče o dítě a absence nároku na mzdu nebo jiné peněžité dávky z nemocenského pojištění. Mimo dítě, na něž byl příspěvek poskytován, také musela matka pečovat o další dítě do skončení povinné školní docházky nebo o dítě invalidní ve věku do 26 let. Mateřský příspěvek byl poskytován do 1 roku věku dítěte.

Dalším propopulačním opatřením bylo prodloužení poskytování mateřského příspěvku do 2 let věku dítěte zákonem č. 107/1971, o mateřském příspěvku. Ideologie socialistické společnosti se tu projevuje v ustanovení o odebrání mateřského příspěvku v případě, že způsob života ženy je „v rozporu se zásadami života občana socialistické společnosti a ohrožuje tím vývoj a výchovu dítěte nebo dětí“¹³.

¹² §14, věta první zákona č. 88/1968 Sb., o prodloužení mateřské dovolené, dávkách v mateřství a o přídavicích na děti z nemocenského pojištění

¹³ §3 odst. 2 zákona č. 107/1971 Sb., o mateřském příspěvku

1.4. Rodinná politika po roce 1989

Po roce 1989 došlo k v souvislosti s celkovou společenskou změnou i ke změně pohledu na sociální politiku, a tím i na sociální zabezpečení rodin s dětmi. Chápání rodiny se přestalo omezovat na její reprodukční a kvantitativní dimenzi, a měla jí opět být umožněna svoboda při rozhodování o volbě životní strategie, rodinná politika tedy měla více respektovat různé životní styly a způsoby rodin s dětmi.

Systém podpory rodin s dětmi se ustálil na dvou pilířích: systém státní sociální podpory (zaveden zákonem č. 117/1990 Sb., o státní sociální podpoře) a systém nemocenského pojištění (nejprve zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců, nyní zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění). Poskytované dávky a jejich výše byly průběžně měněny s ohledem na aktuální politickou a ekonomickou situaci ve státě. Nyní je zabezpečení těhotných žen a matek zajišťováno primárně čtyřmi typy dávek: vyrovnávacím příspěvkem v těhotenství a mateřství, peněžitou pomocí v mateřství (ze systému nemocenského pojištění), porodným a rodičovským příspěvkem (ze systému státní sociální podpory). Podrobněji bude o momentálním systému poskytovaných dávek, jejich výši a podmínkách pro jejich čerpání pojednáno v příslušných kapitolách dále.

2. Dokumenty EU a některých dalších mezinárodních organizací týkající se zabezpečení žen v těhotenství a mateřství

Druhá kapitola diplomové práce se zabývá dokumenty evropských a mezinárodních organizací týkajících se zajištění podpory těhotných žen a matek. V jednotlivých zemích se systémy sociálního zabezpečení vyvíjely různě v závislosti na množství vlivů, vznikly tedy různé soustavy sociálního zabezpečení. Základními typy sociálního zabezpečení v Evropě jsou nyní dva modely: anglosaský liberální model a německý korporativistický model sociálního zabezpečení. Řešení vycházející z anglosaského modelu klade důraz na samostatnost občanů, úloha státu je spatřována jen v zabezpečení důstojného životního minima pro všechny obyvatele. Německý model přenesl zodpovědnost na zaměstnavatele a vytvořil povinné sociální pojištění. Z těchto dvou modelů vychází i různé další kombinace systémů sociálního zabezpečení (lze rozlišovat např. skandinávský model, sovětský model, určitá specifika vykazuje i Francie nebo Itálie). Shoda tedy sice panuje v tom, že právo na sociální zabezpečení je jedním z nezadatelných práv občana, nicméně nebyla nalezena jednotná cesta ke způsobu řešení. Byly tedy opuštěny snahy Evropského hospodářského společenství o unifikaci systému sociálního zabezpečení, namísto toho se klade důraz na dosažení daného cíle¹⁴.

2.1. Dokumenty Evropské unie týkající se zabezpečení žen v těhotenství a mateřství

Česká republika je členem Evropské unie od 1. května 2004 a jako taková je tedy ovlivňována postojem EU k řadě otázek, nevyjímaje sociální zabezpečení (a tedy i zabezpečení žen v těhotenství a mateřství). Oblast sociální politiky je v Evropské unii

¹⁴ Koldinská, K. a kol.: Sociální zabezpečení osob migrujících mezi státy EU. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 12 - 13

podřízena zejména principům subsidiarity¹⁵ a proporcionality¹⁶ jako hlavním zásadám komunitárního práva. Pro pochopení vlivu Evropské unie na jednotlivé oblasti práva členských států je nutné vysvětlit dva základní způsoby uplatňování tohoto vlivu. Prvním způsobem je harmonizace, tedy přímé ovlivňování obsahu národních právních norem. V tomto případě jsou zpravidla přijímány směrnice, které jsou co do svého obsahu pro členské státy závazné a obsahují povinnosti pro členské státy. Tento způsob se v oblasti sociálního práva používá spíše pro pracovní právo. Druhým způsobem uplatňování vlivu EU je konvergence, tedy orientace na cíle bez přímého ukládání povinností členským státům. Tento způsob má za úkol v jednotlivých státech sblížit národní politiky a uplatňuje se právě v oblasti sociálního zabezpečení. V evropském sociálním právu se setkáváme i s pojmem koordinace národních systémů sociálního zabezpečení. Tato spolupráce má za cíl umožnit realizaci práva na svobodný pohyb osob prostřednictvím ochrany práv a nároků v oblasti sociálního zabezpečení i při přesunu z jedné země EU do jiné¹⁷.

V oblasti ochrany žen v těhotenství a mateřství Evropská unie v současné době upravuje délku mateřské a rodičovské dovolené, navrhovány jsou též úpravy výše poskytovaných dávek po dobu mateřské dovolené, zavedení otcovské dovolené a možnost flexibilních pracovních úvazků v souvislosti s péčí o dítě. Ochranu rodiny zakotvuje na evropské úrovni článek 33 Listiny základních práv EU¹⁸, který v bodě 1 stanoví, že rodina požívá právní, hospodářské a sociální ochrany, v bodě 2 přiznává každému právo na ochranu před propuštěním z důvodu spojeného s mateřstvím, právo na placenou mateřskou dovolenou a právo na rodičovskou dovolenou po narození nebo osvojení dítěte. Tato základní práva jsou konkretizována ve směrnících.

Směrnice Rady 92/85/EHS ze dne 19. října 1992, o zavádění opatření pro zlepšení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci těhotných zaměstnankyň a zaměstnankyň po porodu a kojících zaměstnankyň upravuje částečně pracovní

¹⁵ subsidiarita – jedná se o princip, podle kterého EU zasahuje pouze v okamžiku, kdy daného cíle nelze uspokojivě dosáhnout na úrovni členských států a EU má lepší možnosti pro dosažení zamýšleného účinku

¹⁶ proporcionalita – princip stanovující omezení EU na činnosti, které jsou nezbytné k dosažení cíle EU

¹⁷ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 64 - 65

¹⁸ 2007/C 303/01

podmínky žen v období těhotenství a v době po porodu a také stanovuje minimální dobu pro nepřerušené uvolnění ze zaměstnání v období před a po porodu. Tato směrnice označuje ženy těhotné, krátce po porodu a kojící za rizikovou skupinu z hlediska pracovních podmínek a z toho důvodu stanovuje povinnost poskytovat jim zvláštní ochranu. Ženy v těchto obdobích mají nárok na převedení z rizikové práce (s ohledem na chemické, biologické a fyzikální činitele nebo průmyslové postupy) nebo na poskytnutí volna, pokud není převedení možné, a nejsou povinny vykonávat noční práci, dále mají nárok na pracovní volno pro prenatální vyšetření a mimo výjimečné případy jim není možno dát výpověď. Směrnice stanoví minimální délku mateřské dovolené na 14 týdnů. Tato směrnice podle názoru autorky práce vhodně upravuje základní minimální standardy zacházení s těhotnými ženami a ženami v období po porodu v jejich zaměstnání. Stanoví určitá omezení, která lze všeobecně přijmout jako potřebná a účelná, nicméně zároveň nezasahuje příliš do vnitrostátní úpravy a ponechává státům volnost, zda se budou držet pouze minimálních standardů nebo ochranu žen v těhotenství a mateřství ještě rozšíří.

Rodičovskou dovolenou a související otázky na evropské úrovni upravuje Směrnice Rady 2010/18/EU ze dne 18. března 2010, kterou se provádí revidovaná rámcová dohoda o rodičovské dovolené uzavřená mezi organizacemi BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP a EKOS a zrušuje směrnice 94/34/ES. Členské státy mají na přijetí právních předpisů nezbytných pro dosažení souladu s touto směrnicí lhůtu do 8. března 2012. Cílem je usnadnit sladění pracovních a rodičovských rolí s přihlédnutím k rozmanitostem fungování rodiny. Pracujícím mužům a ženám je přiznáno právo na rodičovskou dovolenou z důvodu narození nebo osvojení dítěte, a to každému z nich po dobu nejméně čtyř měsíců (předcházející Směrnice Rady 96/34/ES, která byla touto nahrazena, stanovovala dobu tří měsíců), přičemž alespoň jeden měsíc je nepřenosný. Tato úprava má přispět k rovnoměrnějšímu čerpání rodičovské dovolené oběma rodiči, maximální dobu totiž využijí, pokud alespoň jeden měsíc vyčerpá i druhý z rodičů. Kromě délky rodičovské dovolené směrnice upravuje i práva zaměstnanců po návratu z rodičovské dovolené. Pracovníci mají právo vrátit se na stejné nebo rovnocenné pracovní místo, zároveň mají právo zaměstnavatele požádat o změnu délky nebo rozvržení pracovní doby. Zaměstnavatelé tyto žádosti musí zvážit a reagovat na ně

s přihlédnutím k potřebám zaměstnavatele i pracovníka. Česká právní úprava bude muset být upravena v oblasti čerpání rodičovské dovolené oběma rodiči, ostatní otázky jsou v našem právním řádu upraveny v souladu s touto nově přijatou směrnicí již nyní. Také tuto směrnicí můžeme zhodnotit jako vhodnou, stanovuje obecně přijatelné výhody pro rodiče malých dětí. Otázkou pouze může být, zda je účelné „nutit“ oba rodiče do čerpání rodičovské dovolené, tedy zda je vůbec vhodné měnit rodinné modely péče o dítě. Prozatím je úprava čerpání rodičovské dovolené oběma rodiči v této směrnicí provedena poměrně citlivě, nevznikají výrazné rozdíly mezi rodinami, kde o dítě pečují pouze matka a kde se na rodičovské dovolené vystřídají oba rodiče, nicméně podle názoru autorky diplomové práce je tato úprava maximální možná – další zásahy do volnosti volby rodičů by nebyly vhodné.

Ve stadiu schvalování je návrh Evropské komise na prodloužení mateřské dovolené. Tento návrh obsahuje stanovení délky mateřské dovolené na 20 týdnů, přičemž peněžitý příspěvek by měl činit 100% měsíční mzdy nebo průměrného výdělku. Zároveň je v návrhu zakotvena otcovská dovolená v délce dvou týdnů s peněžitým příspěvkem ve výši 100% mzdy, součástí návrhu je i úprava flexibilní pracovní doby zaměstnankyň po návratu z mateřské dovolené a otců v souvislosti s otcovskou dovolenou. Tato směrnice je projevem tendencí Evropské unie zasahovat stále více do vnitrostátní úpravy, současná úprava mateřské dovolené ze strany Evropské unie¹⁹ je postačující.

2.2. Dokumenty dalších mezinárodních organizací týkající se podpory žen v těhotenství a mateřství

I řada dalších mezinárodních organizací se ve svých dokumentech vyjadřuje k nutnosti podpory rodin s dětmi, zvláště pak matek v období před a po porodu. Většinou se jedná o deklarování sociálního zabezpečení, případně podrobněji podpory rodin s dětmi, jako lidského práva. Tato prohlášení jsou projevem zájmu mezinárodních organizací o životní úroveň obyvatel států, je jim tedy potřeba též přikládat význam.

¹⁹ Směrnice Rady 92/85/EHS ze dne 19. října 1992 o zavádění opatření pro zlepšení bezpečnosti a ochrany zdraví při práci těhotných zaměstnankyň, zaměstnankyň po porodu a kojících zaměstnankyň

2.2.1. Dokumenty Organizace spojených národů

Deklaraci základních lidských práv obsahuje i Všeobecná deklarace lidských práv OSN ze dne 10. prosince 1948. Sociálních práv se dotýká článek 22, který stanoví: „Každý člověk má jako člen společnosti právo na sociální zabezpečení a nárok na to, aby mu národním úsilím i mezinárodní součinností a v souladu s organizací a s prostředky příslušného státu zajištěna hospodářská, sociální a kulturní práva, nezbytná k jeho důstojnosti k svobodnému rozvoji jeho osobnosti.“ Článek 25 v první odstavci deklaruje právo každého na zabezpečení v nezaměstnanosti, v nemoci, při nezpůsobilosti k práci, při ovdovění, ve stáří nebo v ostatních případech ztráty výdělečných možností, nastalé v důsledku okolností nezávislých na jeho vůli. Druhý odstavec téhož článku stanoví, že: „Mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc. Všechny děti, ať manželské nebo nemanželské, požívají stejné sociální ochrany.“ Všeobecná deklarace lidských práv je sice nyní přijímána jako součást mezinárodního zvykového práva, nicméně nemá sílu právně závazného dokumentu. Z tohoto důvodu považovala OSN za nezbytné, aby základní lidská práva a svobody byla zakotvena ve formě závazných mezinárodních smluv, což se naplnilo přijetím Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o hospodářských sociálních a kulturních právech v roce 1966. Sociálního práva se týkají zejména články 9 až 13 Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Článek 9 stanoví právo každého na sociální zabezpečení, včetně práva na sociální pojištění. Ochranou rodiny, dětí a matek se zabývá článek 10: rodině jako přirozené a základní jednotce společnosti by měla být poskytnuta nejširší možná ochrana a pomoc, zvláštní ochrana by měla být poskytována matkám v období před a po narození dítěte.

2.2.2. Dokumenty Mezinárodní organizace práce

Mezinárodní organizace práce byla založena v roce 1919 a patří k nejvýznamnějším organizacím zabývajícím se ochranou práv jednotlivců v oblasti pracovní a sociální. V rámci MOP byla přijata řada úmluv, které jsou závazné pro smluvní státy, a také doporučení, rezolucí, výkladových a technických norem, které spíše napomáhají výkladu úmluv, případně stanovují vyšší standardy úpravy a naznačují

směr žádoucího vývoje. Z oblasti práva sociálního zabezpečení je významná Úmluva o minimálních standardech sociálního zabezpečení (č. 102 z roku 1952), přímo zabezpečením těhotných žen a matek se zabývá Úmluva o ochraně mateřství (č. 103 z roku 1952)²⁰.

Úmluva o minimálních standardech sociálního zabezpečení stanovuje minimální standardy zabezpečení v léčebné péči, poskytování dávek ve stáří, v nemoci, v invaliditě, dávky poskytované pozůstalým, dávky v nezaměstnanosti, dávky poskytované v případě pracovních úrazů a nemocí z povolání, a též dávky poskytované rodinám a dávky v mateřství. Rodinné dávky upravuje část VII. Úmluvy, krytou sociální událostí je zde péče o dítě. Úmluva zde vymezuje okruh chráněných osob, druhy dávek (peněžité nebo věcné, případně oba druhy v kombinaci) a celkovou hodnotu dávek. Dávky v mateřství jsou upraveny v části VIII. Úmluvy a vztahují se na sociální události zahrnující těhotenství, porod a jejich následky, a z toho vyplývající zastavení výdělku. Opět je zde vymezen okruh chráněných osob a stanoven způsob poskytování podpory v tomto období. Nárok mají ženy na léčebnou péči a dávky v souvislosti se zastavením výdělku.

2.2.3. Dokumenty Rady Evropy

Činnost v oblasti sociálního zabezpečení vykonává i Rada Evropy prostřednictvím svého Výboru pro sociální zabezpečení. Význam v ochraně lidských práv má Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a Evropská sociální charta, sociálního zabezpečení se týká Evropská úmluva o sociálním zabezpečení. Ochrany rodin s dětmi, těhotných žen a matek se týkají zejména článek 8 Evropské sociální charty nazvaný Právo zaměstnaných žen na ochranu (smluvní státy se zavazují poskytnout ženě v souvislosti s porodem volno nejméně po dobu 12 týdnů a také jsou zde obsaženy určité regulace výkonu práce těhotnými a kojícími ženami), článek 16 Evropské sociální charty (Právo rodiny na sociální, právní a hospodářskou ochranu) a článek 17 Evropské sociální charty (Právo matek a dětí na sociální ochranu).

²⁰ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 51 - 52

3. Postavení, význam a podpora rodiny v současné společnosti

Tato kapitola je stěžejní z hlediska osvětlení důvodů podpory rodin s dětmi (v užším významu také matek v období těhotenství a mateřství). Nejprve se bude věnovat teoretickým základům, z nichž zákonodárce vycházel při tvorbě koncepce sociálního zabezpečení rodin, nastíní význam rodiny pro společnost a pojedná též o obecných způsobech podpory rodin s dětmi.

Důležitou otázkou, kterou je třeba položit před řešením konkrétních opatření k podpoře rodin s dětmi, je, proč vlastně rodinám s dětmi poskytovat zvláštní pomoc. Přístup České republiky k této otázce shrnuje zákonodárce v dokumentu Národní koncepce podpory rodin s dětmi z roku 2008 (přijaté zároveň s tzv. „Prorodinným balíčkem“)²¹, přičemž platné zůstávají i názory v dokumentu Národní koncepce rodinné politiky z roku 2005²² a v na něj navazujícím dokumentu Akční plán pro podporu rodin s dětmi. Z těchto dokumentů bude předkládaná práce vycházet při shrnutí teoretických východisek podpory rodin s dětmi i samotných žen v těhotenství a mateřství. Důležité je zodpovědět, jaký význam má rodina pro společnost, jaké plní funkce v životě jednotlivce a které z těchto funkcí je účelné podporovat prostřednictvím státních opatření.

3.1. Význam rodiny pro společnost a cíle podpory rodin s dětmi

Současná rodina v západní společnosti se vyznačuje těmito znaky: monogamie (vzhledem k vysoké rozvodovosti a uzavírání nových sňatků lze hovořit o sériové monogamii), patrilinearita (jména dětí po otci, dříve i dědění majetku v mužské linii), neolokalita (nový manželský pár se stěhuje do nové domácnosti), nukleární charakter (domácnost tvořená rodiči a jejich dětmi)²³. Z těchto charakteristik je nutné vycházet při hodnocení významu a situace rodiny v současné společnosti.

²¹ Soubor prorodinných opatření a Národní koncepce podpory rodin s dětmi byly schváleny usnesením vlády č. 1452 ze dne 19. listopadu 2008

²² Národní koncepce rodinné politiky byla schválena usnesením vlády č. 1305 ze dne 12. října 2005

²³ Giddens, A.: Sociologie. Praha: Argo, 1999, s. 160

Rodina je uznávána jako základní jednotka společnosti, ve které dochází k formování osobnosti, výchově a růstu dalších generací, tedy k utváření lidského kapitálu společnosti. Vláda České republiky je srozuměna s tím, že na rozvoji rodiny záleží udržitelný rozvoj společnosti (kulturní, sociální i ekonomický)²⁴. Faktem zůstává, že ne vždy rodina tyto funkce plní, stále častěji se lze setkat s neúplnými rodinami, rodinami, v nichž jsou narušené sociální vazby a oslabena soudržnost mezi jednotlivými jejími členy. Tyto nefunkční rodiny přinášejí do společnosti řadu problémů: ať už se jedná např. o nárůst kriminality ze strany dětí žijících v nefunkčních rodinách nebo zvýšení dodatečných nákladů státu. V současné době lze pozorovat určité snížení prestiže fungující rodiny, více jsou naopak zdůrazňovány pracovní úspěchy dosažené třeba i na úkor rodinného života. Lze tedy konstatovat, že dochází ke změně hodnotové orientace společnosti, aniž bychom hodnotili, zda tato změna je vhodná či nikoli. Vláda (nejen) České republiky tuto změnu v hodnotách společnosti nepřijímá příznivě, proto dochází v poslední době ke stále většímu zdůrazňování otázky podpory rodin s dětmi.

V současnosti je jako největší problém v oblasti rodinné politiky vnímán pokles porodnosti až na hodnotu prosté reprodukce. V České republice i v ostatních evropských zemích je demografický vývoj nepříznivý, dochází zejména k výraznému stárnutí populace. Spolu s faktem, že nukleární rodiny žijí odděleně od svých starších členů, vede stárnutí populace k výrazné zátěži společnosti z hlediska finančního i sociálního.

Vláda České republiky ve své Národní koncepci podpory rodin s dětmi z roku 2008 stanovuje jako základní cíle rodinné politiky: vytvoření všestranně příznivějšího klimatu, odstranění bariér a společenských tlaků ohrožujících funkce rodiny a podporování významu hodnot rodiny ve společnosti. Jedná se o velmi obecné cíle, které je nutné dále konkretizovat. Konkrétnější podobu cílů podpory rodin s dětmi lze shrnout do následujících bodů:

- zajištění sociální a ekonomické autonomie rodin,
- zvýšení soudržnosti a mezigenerační solidarity v rodině tak, aby plnila své funkce při péči o své členy,

²⁴ Národní koncepce rodinné politiky z roku 2005 a Národní koncepce podpory rodin s dětmi z roku 2008

- podpora vědomí zodpovědnosti rodin za své fungování, primární zodpovědnost rodičů za výchovu dětí,
- podpora stability rodin (institutu manželství),
- dostatečná pozornost věnovaná rodinám se specifickými potřebami,
- důraz na rovné příležitosti mužů a žen (zejména v rámci Evropské unie), aktivní zapojení obou rodičů do výchovy, ovšem při ponechání svobodné volby rozdělení rodičovských rolí,
- respektování diferencovaných typů rodin,
- v neposlední řadě je třeba všechny tyto cíle naplňovat při respektování autonomie a možnosti svobodné volby rodiny a intervence do rodiny provádět pouze v případech, kdy je to potřebné pro ochranu dětí.

Podpora rodin s dětmi je odůvodněna jednak významem rodiny pro společnost popsaným výše a zároveň i existencí určitých překážek při zakládání rodiny. Tyto překážky jsou spatřovány v socioekonomických problémech mladých lidí, jako je obtížná finanční dostupnost vlastního bydlení, déletrvající vzdělávání a studium, problematické zapojení do pracovního procesu a obtížné vybudování jisté pracovní pozice. Toto často vede k odkládání sňatků a porodů do pozdějšího věku. Někdy jsou také zdůrazňovány problémy související právě se změnou hodnotové orientace: projevují se tendence k volnějším partnerským vztahům, vnímání rodiny jako zátěže pro rozvoj kariéry, častější dlouhodobé soužití bez dětí, a také hodnocení rodičovství a výchovy dětí jako činnosti méně důležité než aktivní ekonomická činnost.

Problémem je však na druhé straně i to, že velká část rodičů naopak svou roli chápe jako důvod k vyžadování zvýšené péče státu a rodiny jsou často závislé na finanční podpoře od státu. Rodiny vnímají jako podporu od státu pouze finanční příspěvky a vyvolávají tlak na neustálé zvyšování těchto dávek, případné snížení je hodnoceno jako nezájem o rodinu. Nepochybně složitým úkolem je i výchova rodičů k zodpovědnému postoji za vlastní rozhodnutí a naučit rodiny využívat i jiných možností, které jim stát jako usnadnění jejich role nabízí.

3.2. Způsoby podpory rodin s dětmi

Nejvýraznějším a nejzjevnějším způsobem, jak stát podporuje rodiny s dětmi, je finanční podpora. V České republice je momentálně tato podpora poskytována ve formě daňových úlev (daňové zvýhodnění na vyživované děti a odpočet na manžela či manželku) a poskytování dávek ze systému sociálního zabezpečení. Ze systému sociálního zabezpečení jsou nyní poskytovány dávky sociálního pojištění a dávky státní sociální podpory. Pro podporu matek v období těhotenství a mateřství je primárně určen vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, peněžitá pomoc v mateřství (dávky nemocenského pojištění), porodné a rodičovský příspěvek (dávky státní sociální podpory). Situaci rodin s dětmi nicméně vylepšují i další státní dávky a příspěvky: nemocenské (v případě pracovní neschopnosti ženy po dobu těhotenství), ošetřovné (při nemoci dítěte nebo v určitých případech i dalších členů rodiny), dávky důchodového pojištění (zejména vdovský nebo vdovecký důchod, sirotčí důchod), sociální příplatek a přídavek na dítě (poskytovaný rodinám s dětmi při poklesu příjmu pod určitou hranici a za dalších podmínek), dávky pěstounské péče určené pro rodiny přijímající dítě do pěstounské péče.

Dalším ze způsobů, jak přispět ke snadnější situaci rodin s dětmi, je aktivní podpora rodin. Do této kategorie spadají sociální služby, tedy o sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence. Tyto služby mají za úkol poskytnout pomoc či poradenství rodině nebo jejím jednotlivým členům nacházejícím se v nepříznivé situaci. Hlavním cílem je předejít sociálnímu vyloučení z důvodu nefungující rodiny. Aktivní podpora rodin s dětmi je také možná cestou služeb na podporu fungující rodiny. Jedná se o komerčně nebo nekomerčně poskytované služby, např. hlídání dětí nemateřskou osobou, volnočasové a vzdělávací aktivity pro děti nebo rodiče s dětmi, pomoc s vedením domácnosti, mateřská centra, podpora v oblasti slučitelnosti rodinných a profesních rolí. Aktivity k podpoře rodiny také zahrnují činnosti poskytované v rámci sociálně-právní ochrany dětí (preventivní a poradenská činnost, pomoc při umístění dítěte do náhradní rodinné péče).

Poslední typ podpory rodin s dětmi zahrnuje široké množství nástrojů zvýhodňujících rodiče pečující o dítě v pracovně-právních vztazích a služby péče o dítě

v různém věku. O pracovně-právní ochraně bude pojednáno v samostatné kapitole, neboť se jedná o problematiku úzce související se samotným zabezpečením žen v těhotenství a mateřství. Služby péče o dítě poskytují jednak zdravotnická zařízení typu jesle, mateřské školy, družiny, soukromá zařízení a služby typu „baby-sitting“ (poskytované podle zákona o živnostenském podnikání)²⁵.

²⁵ Celá podkapitola zpracována za pomoci informací z portálu Ministerstva práce a sociálních věcí:
<http://www.mpsv.cz/cs/4>

4. Dávky sociálního zabezpečení poskytované ženám v těhotenství a mateřství

V důsledku těhotenství a mateřství dochází v rodině k řadě změn, na které reflektuje sociální právo a v určité míře i pracovní právo. Jedná se zejména o změny související se změnou pracovní schopnosti ženy v souvislosti s jejím změněným zdravotním stavem v těhotenství (a které tedy častou vedou ke snížení výdělečné činnosti matky), s možností pracovního nasazení matky (případně i otce, ač se u nás zatím jedná o stav spíše výjimečný) a s růstem životních nákladů rodiny s dítětem oproti bezdětným párům²⁶. Pracovní a sociální právo na tyto změny reaguje zvýšenou pracovně-právní ochranou těhotných žen a matek, peněžitými dávkami vyrovnávajícími výpadek příjmů v rodině v souvislosti s péčí o dítě a příspěvků na usnadnění překlenutí situace při zvýšení životních nákladů rodiny.

Tato kapitola pojedná o dávkách sociálního zabezpečení poskytovaných ženám v souvislosti s těhotenstvím a mateřstvím, tedy zejména o vyrovnávacím příspěvku v těhotenství a mateřství, peněžité pomoci v mateřství, porodném a rodičovském příspěvku, a také o některých dalších dávkách poskytovaných rodinám pečujícím o nezletilé děti (přídavek na dítě, sociální příplatek, dávky péstounské péče). Dávky sociálního zabezpečení se člení na dávky nemocenského pojištění a dávky státní sociální podpory.

Dávky nemocenského pojištění jsou dávky peněžité, opakující se dávky. V případě, kdy nastane krytá sociální událost (v případě nemocenského pojištění je krytou sociální událostí nemoc nebo mateřství), je jejich účelem nahradit příjem ohrožený touto sociální událostí. Nemocenské pojištění je upraveno zákonem č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Podmínkou poskytnutí dávky nemocenského pojištění je nastalá sociální událost v době, kdy je zaměstnanec účasten nemocenského

²⁶ Koldinská, K.: Sociální právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 68

pojištění nebo v tzv. ochranné lhůtě²⁷. Účast na nemocenském pojištění je zásadně založena určitou formou pracovní činnosti. Pojištění jsou tedy zaměstnanci, přičemž §5 písm. a) zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, stanoví, kdo se pro účely tohoto zákona rozumí zaměstnancem, a osoby samostatně výdělečně činné. Účast zaměstnanců na nemocenském pojištění je podmíněna zejména výkonem zaměstnání na území České republiky nebo v cizině pro zaměstnavatele se sídlem na území České republiky, určitá doba trvání zaměstnání a dosažení určité hranice příjmu²⁸. Osoby samostatně výdělečně činné jsou účastny nemocenského pojištění, pokud vykonávají samostatnou výdělečnou činnost na území České republiky nebo mimo území České republiky na základě oprávnění vyplývajících z právních předpisů České republiky a k účasti na nemocenském pojištění se přihlásily²⁹.

System státní sociální podpory je upraven v zákoně č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Dávky státní sociální podpory jsou především poskytovány rodinám s nezaopatřenými dětmi v určitých sociálních situacích. Poskytují se v závislosti na příjmu (dávky testované) nebo nezávisle na příjmu rodiny (dávky netestované). Základní podmínkou pro jejich přiznání v případě nastalé sociální události je trvalý pobyt fyzické osoby a osob společně s ní posuzovaných na území České republiky³⁰. Další podmínkou pro přiznání dávky státní sociální podpory může být určitá výše rozhodného příjmu, nezaopatřenost dítěte, zdravotní stav dítěte.

4.1. Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství

Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství je dávkou nemocenského pojištění. Podmínkou pro jeho poskytnutí (stejně jako pro jakoukoli jinou dávku nemocenského pojištění) je účast na nemocenském pojištění ve stanoveném rozsahu 270 dnů v předcházejících dvou letech. Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství je upraven v §42 - §44 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění.

²⁷ Upraveno v §15 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

²⁸ Upraveno v §6 - §10 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

²⁹ Účast osob samostatně výdělečně činných na nemocenském pojištění je upravena v §11 - §13 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

³⁰ §3 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, výjimky tamtéž

Podmínky pro poskytnutí vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství jsou následující:

- převedení ženy těhotné, kojící nebo ženy do konce devátého měsíce po porodu na jinou práci, neboť práce, kterou dosud konala je podle zvláštního právního předpisu³¹ ženám těhotným, kojícím nebo do konce devátého měsíce po porodu zakázána, nebo která podle rozhodnutí lékaře ohrožuje těhotenství, zdraví, mateřství nebo kojení ženy,
- žena má na této nové pozici bez svého zavinění nižší výdělek než před převedením,
- účast ženy na nemocenském pojištění.

Dávka je také poskytována v případech, které jsou podle §42 odst. 3) považovány za převedení na jinou práci, tedy:

- snížení množství požadované práce a pracovního tempa nebo zproštění výkonu některých prací, čímž se odstraní příčiny zákazu takových prací ženám těhotným, kojícím nebo do konce devátého měsíce po porodu,
- přeložení výkonu práce do jiného místa nebo převedení na jiné pracoviště,
- zproštění výkonu noční práce.

Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství je poskytován také tehdy, pokud je těhotná zaměstnankyně v uměleckém oboru převedena na jinou práci, protože vzhledem k těhotenství nemůže veřejně vystupovat³².

Nárok na vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství však nemá zaměstnankyně, která je činná na základě dohody o pracovní činnosti, účastna pojištění z důvodu výkonu zaměstnání malého rozsahu³³, zařazena do práce ve výkonu trestu odnětí svobody nebo ve výkonu zabezpečovací detence, dobrovolnou pracovnící

³¹ Vyhláška MPSV č. 288/2003

³² §42 odst. 2 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

³³ §7 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

pečovatelské služby, žákyní nebo studentkou, jejíž zaměstnání spadá výhradně do období prázdnin, nebo zahraničním zaměstnancem³⁴.

Tato dávka tedy nahrazuje příjem ženy, která byla v souvislosti se svým těhotenstvím nebo mateřstvím převedena na jinou práci, ve které dosahuje bez svého zavinění nižšího příjmu než na své původní pozici. Jedná se o převedení z práce, která je těhotným ženám nebo matkám do konce devátého měsíce po porodu v době kojení zakázána, nebo která dle lékařského posudku ohrožuje těhotenství, mateřství nebo kojení. Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství se těhotným ženám poskytuje za kalendářní dny nejdéle do počátku šestého týdne před očekávaným termínem porodu, ženě po ukončení mateřské dovolené nejdéle do konce devátého měsíce po porodu nebo v době kojení. Výše vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství je stanovena jako rozdíl mezi denním vyměřovacím základem ke dni převedení zaměstnankyně na jinou práci a průměrem denního výdělku po tomto převedení. Denní vyměřovací základ se pro účely výpočtu vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství stanoví podle §18 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, za použití redukčních hranic³⁵.

Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství není zaměstnankyni vyplácen za dny, ve kterých byla dočasně práce neschopnou nebo jí byla nařízena karanténa, ošetřovala dítě nebo jiného člena rodiny, měla pracovní nebo služební volno bez náhrady příjmu, měla neomluvenou nepřítomnost v práci, byla účastnicí stávky, nebo byla na mateřské nebo rodičovské dovolené.

Z tabulky č. 1 vyplývá, že vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství tvoří velmi malou část na celkovém objemu dávek vyplaceném ze systému nemocenského pojištění. Dlouhodobě se poměr objemu vyplacených vyrovnávacích příspěvků v těhotenství a mateřství na celkovém vyplaceném objemu dávek nemocenského pojištění pohybuje v rozmezí 0,01 - 0,02%. Tuto situaci nelze hodnotit příznivě. Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství je dávka, která ženě umožňuje pracovní činnost i po dobu těhotenství a v období krátce po porodu bez toho, aby bylo ohroženo zdraví její nebo dítěte, avšak při zachování stejné příjmové úrovně. Častěji je

³⁴ §42 odst. 4) zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

³⁵ §20 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

však žena uznána práce neschopnou a je jí vypláceno nemocenské, což je pro státní rozpočet finančně nákladnější, a zároveň se tím prodlužuje doba, po kterou žena ztrácí kontakt se svou prací. Bylo by vhodné stanovit přesnější podmínky pro rozlišování těhotenství a nemoci a nemocenské poskytovat pouze v odůvodněných případech, kdy je těhotenství pro zdravotní stav ženy vážnou komplikací nebo je těhotenství problémové a jakákoli práce by jej mohla ohrozit.

Tabulka č. 1: Vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství – objem vyplacených prostředků v tis. Kč v letech 2008 - 2010

Ukazatel	2008	2009	1. pololetí 2010
Celkem vyplacené dávky nemocenského pojištění	31 881 609	26 033 350	11 464 909
- z toho vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství	4 433	5 170	1 484

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod kódy w-3202-08, w-3202-09, w-3202-10

4.2. Peněžité pomoci v mateřství

Peněžité pomoci v mateřství je stejně jako vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství dávkou nemocenského pojištění. Tato dávka je upravena v §32 - §38 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Je poskytována zejména ženám ve vysokém stupni těhotenství a matkám v době po porodu v souvislosti s péčí o narozené dítě nebo převzetím dítěte do péče nahrazující péči mateřskou. Obecně platí, že pro poskytování peněžité pomoci v mateřství je nutné, aby těhotenství skončilo porodem, nikoli potratem, tedy aby narození dítěte bylo zapsáno do matriky. V určitých případech náleží tato dávka i mužům pečujícím o dítě, poté je nazývána peněžité pomoci.

Tabulka č. 2 ukazuje, že peněžítá pomoc v mateřství je výrazně častěji čerpanou dávkou než předcházející vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství. Poměr vyplacených prostředků peněžité pomoci v mateřství na celkovém objemu vyplacených dávek nemocenského pojištění se pohybuje mezi 20 – 30%, přičemž je patrná souvislost s počtem narozených dětí.

Tabulka č. 2: Peněžítá pomoc v mateřství – objem vyplacených prostředků v tis. Kč v letech 2008 – 2010

Ukazatel	2008	2009	1. pololetí 2010
Celkem vyplacené dávky nemocenského pojištění	31 881 609	26 033 350	11 464 909
- z toho peněžítá pomoc v mateřství	6 296 831	7 084 390	3 007 555

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod kódy w-3202-08, w-3202-09, w-3202-10

4.2.1. Nárok na peněžitou pomoc v mateřství

Podmínky pro nárok na peněžitou pomoc v mateřství jsou:

- porod nebo převzetí dítěte do péče nahrazující rodičů,
- účast na nemocenském pojištění ke dni nástupu na mateřskou dovolenou nebo trvání ochranné lhůty, přičemž ochranná lhůta pro účely peněžité pomoci v mateřství činí 180 kalendářních dnů ode dne zániku pojištění (v ostatních případech je tato lhůta 7 kalendářních dnů), jestliže pojištění ženy zaniklo v době těhotenství,
- doba trvání účasti na nemocenském pojištění alespoň 270 dnů v předcházejících dvou letech, u osob samostatně výdělečně činných je navíc

stanovena podmínka účasti na nemocenském pojištění alespoň 180 kalendářních dnů v posledním roce,

- zároveň žena nesmí mít započitatelný příjem ze zaměstnání, z něhož je peněžité pomoci v mateřství poskytována³⁶.

Zákon také upravuje dobu, která se započítává do doby účasti na nemocenském pojištění pro účely poskytování peněžité pomoci v mateřství: započítává se též doba studia na střední, vyšší odborné nebo vysoké škole nebo na konzervatoři, jestliže počátek šestého týdne před očekávaným dnem porodu nebo převzetí dítěte do péče připadne do období 270 dnů ode dne úspěšného ukončení studia, doba pobírání plného invalidního důchodu, jestliže po jeho odnětí opět vznikla nebo trvala pojištěná činnost, doba přerušování pojištění³⁷.

Nárok na peněžitou pomoc v mateřství má zejména žena, která porodila dítě, přičemž před porodem má těhotná pojištěnka nárok na peněžitou pomoc v mateřství nejdříve od počátku osmého týdne před očekávaným termínem porodu. Tato dávka je však poskytována i v některých dalších případech:

- pojištěnci, který převzal dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu,
- pojištěnci, který pečuje o dítě, jehož matka zemřela,
- pojištěnci, který je otcem dítěte nebo manželem ženy, která porodila dítě, a pečuje o toto dítě, jestliže matka pro závažné dlouhodobé onemocnění, pro něž byla uznána dočasně práce neschopnou, nemůže nebo nesmí o dítě pečovat,
- pojištěnci, který je otcem dítěte nebo manželem matky a pečuje o dítě na základě písemné dohody s matkou o péči o dítě. Tato dohoda musí obsahovat uvedení dne, od kterého bude pojištěnec o dítě pečovat, a den porodu, podpis

³⁶ Jestliže žena nesplňuje podmínky pro nárok na peněžitou pomoc v mateřství, uzná ji lékař od počátku šestého týdne před porodem práce neschopnou v souvislosti s těhotenstvím a porodem a má nárok na nemocenskou, jestliže splňuje podmínky pro něj stanovené.

³⁷ Podle §10 odst. 9) zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

matky na dohodě musí být úředně ověřen, a dohodu lze uzavřít s účinkem na dobu nejdříve od počátku sedmého týdne po porodu.

Z rozhodnutí příslušného orgánu pro účely přiznání peněžité pomoci v souvislosti s převzetím dítěte do péče se podle §38 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, považuje:

- rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče,
- rozhodnutí soudu o osvojení dítěte,
- rozhodnutí orgánu sociálně-právní ochrany dětí o svěřeni dítěte do péče budoucího osvojitele,
- rozhodnutí soudu o ustanovení fyzické osoby poručníkem, pokud poručník o dítě osobně pečuje,
- rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do pěstounské péče,
- rozhodnutí orgánu sociálně-právní ochrany dětí o svěřeni dítěte do péče fyzické osoby, která má zájem stát se pěstounem,
- rozhodnutí soudu o předběžném opatření o péči o dítě.

4.2.2. Doba poskytování peněžité pomoci v mateřství

Délka podpůrní doby³⁸ je u peněžité pomoci v mateřství stanovena odlišně pro různé případy. Nejčastěji činí její doba 28 týdnů u ženy, která porodila dítě. Počátek této doby nastává dnem, který žena určí a spadá do období mezi počátkem osmého a šestého týdne před očekávaným termínem porodu, nebo dnem porodu, jestliže k porodu dojde dříve. Pokud žena vyčerpá z mateřské dovolené před porodem méně než 6 týdnů z důvodu, že porod nastal dříve, než určil lékař, poskytuje se jí peněžité pomoci v mateřství až do doby 28 týdnů. Pokud však žena z mateřské dovolené před porodem vyčerpala méně než 6 týdnů z jiného důvodu, poskytuje se jí peněžité pomoci v mateřství jen do uplynutí 22 týdnů ode dne porodu. V případě, že žena porodila zároveň dvě nebo více dětí, činí podpůrní doba 37 týdnů, jestliže žena nadále i o nejméně dvě z porozených dětí pečuje. V případech, kdy pojištěnec převzal dítě do péče

³⁸ Doba, po kterou je dávka poskytována.

(nahrazující péči rodičovskou nebo proto, že matka není schopna o dítě pečovat) je peněžité pomoc poskytována po dobu 22 týdnů při péči o jedno dítě nebo 31 týdnů, jestliže pojištěnec takto pečuje zároveň o dvě nebo více dětí. O délce podpůrní doby je dále stanoveno, že nesmí být v žádném z případů kratší než 14 týdnů a nesmí skončit před uplynutím 6 týdnů ode dne porodu. Jestliže dítě v průběhu poskytování peněžité pomoci v mateřství zemře, je dávka poskytována ještě po dobu dvou týdnů, ne však déle než do vyčerpání celkové podpůrní doby.

Při převzetí dítěte do péče pojištěncem počíná podpůrní doba běžet dnem převzetí dítěte do péče. V případě péče o dítě z důvodu dlouhodobého závažného onemocnění matky nebo při uzavření písemné dohody s matkou o péči o dítě může pojištěnec čerpat peněžitou pomoc v mateřství do jednoho roku věku dítěte. V této situaci se také do podpůrní doby pojištěnce započítává doba, po kterou byla peněžité pomoc v mateřství vyplácena matce dítěte, s výjimkou doby od porodu do konce šestého týdne po porodu. V případě péče o dítě z důvodu smrti matky nebo převzetí dítěte do péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu lze čerpat peněžitou pomoc v mateřství až do dosažení 7 let věku dítěte, nejdéle 7 let a 31 týdnů věku.

4.2.3. Přerušování vyplácení peněžité pomoci v mateřství

Zákonem jsou dále upraveny případy, kdy je vyplácení peněžité pomoci v mateřství přerušeno. Jedná se o situace, kdy dítě bylo převzato do ústavní péče ze zdravotních důvodů a pojištěnec po tuto dobu vykonával práci, nebo v případě, kdy pojištěnec pro závažné dlouhodobé onemocnění nemůže o dítě pečovat a dítě proto bylo svěřeno do péče jiné osoby. Dále je vyplácení dávky přerušeno po dobu, po kterou matka o dítě nepečuje a dítě proto bylo svěřeno do péče nahrazující péči rodičovskou nebo do ústavní péče. Jestliže důvody, pro které bylo vyplácení peněžité pomoci v mateřství pozastaveno, pominou, vyplácení dávky se opět obnoví.

4.2.4. Výše peněžité pomoci v mateřství

Výše peněžité pomoci v mateřství v současné době činí 70% denního vyměřovacího základu³⁹ při využití redukčních hranic⁴⁰. Redukční hranice i zde vedou k výrazné nerovnosti mezi vyplácenou dávkou a odváděným pojistným, tak jak je to běžné v celém systému sociálního zabezpečení v České republice. Redukční hranice pro účely peněžité pomoci v mateřství jsou využívány následovně: do částky první redukční hranice se započítává 100%, z částky nad první redukční hranici do druhé redukční hranice 60%, z částky nad druhou redukční hranici do třetí redukční hranice 30% a k částce nad třetí redukční hranici se nepřihlíží.

4.3. Rodičovský příspěvek

Další dávkou, která je poskytována v souvislosti s péčí o malé dítě, je rodičovský příspěvek. Jedná se o dávku státní sociální podpory, která je poskytována nezávisle na příjmu a je obligatorní. Úpravu rodičovského příspěvku obsahuje hlava pátá části první (§30 - §32) zákona č. 117/1995, o státní sociální podpoře. Tato dávka má zlepšit situaci rodin pečujících o malé děti. Koncepce rodičovského příspěvku vychází z toho, že pro zdravý duševní i fyzický vývoj dítěte je v prvních letech života důležité vhodné rodinné prostředí a péče blízké osoby (zejména matky). Zároveň jde však i o ekonomické důvody: pracující matky malých dětí jsou vzhledem k časté nutnosti péče o dítě, zejména v případě nemoci, pro zaměstnavatele spíše problematické, protože se nelze spolehnout na jejich stabilní pracovní výkony, a proto je i obtížné pro matku malého dítěte najít vhodné zaměstnání. Stát tedy formou rodičovského příspěvku kompenzuje rodičům (matce nebo otci) nevýhodnou pozici na pracovním trhu v důsledku rodičovství⁴¹.

³⁹ Výpočet denního vyměřovacího základu je stanoven v §18 zákona č. 187/2006, o nemocenském pojištění, a vypočítá se tak, že se vyměřovací základ z rozhodného období (zpravidla 12 měsíců) vydělí počtem kalendářních dnů připadajících na rozhodné období

⁴⁰ Úprava denního vyměřovacího základu za pomoci redukčních hranic pro výpočet peněžité pomoci v mateřství je stanovena v §21 odst. 1 písm. a) a §22 zákona č. 187/2006, o nemocenském pojištění,

⁴¹ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 262

Rodičovský příspěvek je velmi výraznou částí výdajů na dávky sociální podpory. Jak ukazuje tabulka č. 3, objem celkově vyplacených rodičovských příspěvků do roku 2000 vzrůstá a zároveň představuje i stále větší podíl na celkově vyplacených dávkách státní sociální podpory.

Tabulka č. 3: Vyplacené rodičovské příspěvky v mil. Kč v letech 2000 – 2010

ukazatel	2000	2006	2008	2009	1. pololetí 2010
Celkem dávky státní sociální podpory	31 855	34 042	41 883	41 081	20 589
- z toho rodičovský příspěvek	7 691	13 526	28 294	28 585	14 048

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod kódy w-3202-00, w-3202-06, w-3202-08, w-3202-09, w-3202-10

4.3.1. Varianty čerpání rodičovského příspěvku

V současné době je čerpání rodičovského příspěvku možné ve více variantách. Podmínkou nároku na rodičovský příspěvek je vždy celodenní a řádná péče o nejmladší dítě v rodině po celý kalendářní měsíc. Varianty čerpání rodičovského příspěvku jsou odstupňovány podle doby pobírání rodičovského příspěvku a stanoveny pevnou částkou. Jedná se o čerpání rodičovského příspěvku ve zvýšené výměře, v základní výměře a ve snížené výměře.

Na čerpání rodičovského příspěvku ve zvýšené výměře do 2 let věku dítěte má rodič nárok, jestliže mu vznik nárok na peněžitou pomoc v mateřství nebo peněžitou pomoc nejméně ve výši 380 Kč za kalendářní den z důvodu porodu nebo převzetí dítěte, na něž je rodičovský příspěvek čerpán. Zároveň je podmínkou, že rodič provedl volbu této varianty čerpání rodičovského příspěvku nejpozději do konce druhého kalendářního

měsíce následujícího po měsíci, v němž dítě zakládající nárok na rodičovský příspěvek dosáhlo 22 týdnů života, respektive 31 týdnů života při narození dvou nebo více dětí.

Čerpání rodičovského příspěvku v základní výměře do 3 let věku dítěte nastává, jestliže rodič nesplnil podmínky pro čerpání rodičovského příspěvku ve zvýšené výměře nebo o zvýšenou výměru nepožádal. Podmínkou je, aby rodiči vznikl z důvodu porodu nebo převzetí dítěte zakládající nárok na rodičovský příspěvek nárok na peněžitou pomoc v mateřství, peněžitou pomoc nebo nemocenské (jinými slovy, aby byl rodič před porodem nebo převzetím dítěte účasten po stanovenou dobu na nemocenském pojištění), a aby rodič nejpozději do konce kalendářního měsíce, v němž dítě dosáhlo 21 měsíců, provedl volbu nároku na rodičovský příspěvek v základní výměře.

Jestliže rodič nesplnil podmínky pro čerpání rodičovského příspěvku ve zvýšené nebo základní výměře nebo o čerpání rodičovského příspěvku v těchto variantách nepožádal, pobírá rodičovský příspěvek ve snížené výměře od konce kalendářního měsíce, v němž dítě dosáhlo 21 měsíců věku do čtyř let věku dítěte.

Volba nároku na čerpání rodičovského příspěvku náleží rodiči, který uplatnil nárok na rodičovský příspěvek. Provádí se na základě písemné žádosti oprávněné osoby podané u příslušného úřadu práce. Volbu nároku lze provést jen jednou a nelze ji změnit ani v případě, kdy dítě do péče přebírá druhý rodič poté, co byla volba nároku provedena (toto ustanovení je poměrně často zneužíváno v okamžiku, kdy jeden z rodičů má nárok na rodičovský příspěvek pouze ve snížené výměře, v této situaci nejprve čerpá rodičovský příspěvek druhý z rodičů v základní nebo zvýšené výměře a poté jej převede na rodiče, který o dítě opravdu pečuje). V §30a zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře je dále upraven postup při čerpání rodičovského příspěvku v situaci, kdy dítě přestane být nejmladším dítětem v rodině, případně kdy se stane nejmladším dítětem v rodině opětovně.

Dále je upraveno čerpání rodičovského příspěvku v případě péče o dítě dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené. V tomto případě má rodič nárok na rodičovský příspěvek v základní výměře ode dne, kdy bylo zjištěno, že dítě je dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené, do 7 let věku dítěte. Od 7 let věku dítěte do 10, respektive 15 let věku dítěte

má rodič nárok na rodičovský příspěvek v nižší výměře, jestliže jde o dítě, kterému nenáleží příspěvek podle zákona o sociálních službách. V případech péče o dítě dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené nezaniká nárok na rodičovský příspěvek narozením mladšího dítěte.

Rodičovský příspěvek náleží pouze jednomu rodiči určenému na základě dohody obou rodičů. V případě, že se rodiče nedohodnou, rozhoduje o přiznání rodičovského příspěvku příslušný úřad práce. Pro účely poskytování rodičovského příspěvku se rodičem rozumí i osoba, který převzala dítě do trvalé péče nahrazující péči rodičů (dítě osvojené, dítě převzaté do péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, dítě, jehož rodič zemřel, a dítě manžela nebo partnera podle zákona č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství).

Ačkoli možnost pobírat rodičovský příspěvek mají oba rodiče a také snahou Evropské unie je rovnoměrnější čerpání rodičovské dovolené oběma rodiči, česká společnost zůstává v této otázce poměrně konzervativní. Jak vyplývá z tabulky č. 4, počet otců pobírajících rodičovský příspěvek je zanedbatelný.

Tabulka č. 4: Počet mužů a žen pobírajících rodičovský příspěvek

	2004	2005	2006	2007
Počet žen pobírajících rodičovský příspěvek	268 363	282 305	398 259	327 445
Počet mužů pobírajících rodičovský příspěvek	3 021	3 875	4 073	4 574
Podíl mužů na celkovém počtu osob pobírajících rodičovský příspěvek	1,11%	1,35%	1,01%	1,37%

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod kódem 1415-08

4.3.2. Výše rodičovského příspěvku

Výše rodičovského příspěvku je stanovena pevnou částkou a činí:

- ve zvýšené výměře 11 400 Kč měsíčně,
- v základní výměře 7 600 Kč měsíčně,
- ve snížené výměře 3 800 Kč měsíčně,
- v nižší výměře 3 000 Kč měsíčně.

4.3.3. Celodenní a řádná péče o dítě

Rodičovský příspěvek byl původně koncipován jako forma „odměny“ péče o dítě, vyplácená státem občanům, kteří vychovávají děti – nové občany jako základní kapitál společnosti. Z tohoto důvodu byla zákonem omezena výdělečná činnost rodiče. Od 1. ledna 2004 byly podmínky uvolněny a rodiče mají možnost i při pobírání rodičovského příspěvku být ekonomicky aktivní a jejich příjem může být libovolně vysoký. Jedinou podmínkou je podmínka celodenní a řádné péče o dítě, které zakládá nárok na rodičovský příspěvek. Podmínka celodenní a řádné péče o dítě pro nárok na rodičovský příspěvek se považuje za splněnou i v některých zvláštních případech, kdy rodič fakticky o dítě celý měsíc nepečoval. Jde o kalendářní měsíc:

- v němž se dítě narodilo,
- v němž měl rodič po část měsíce nárok na peněžitou pomoc v mateřství, peněžitou pomoc nebo na nemocenské v souvislosti s porodem,
- v němž osoba převzala dítě do péče nahrazující rodičovskou péči na základě rozhodnutí příslušného orgánu,
- v němž dítě dosáhlo věku 2, 3, 4, 7, 10 nebo 15 let (podle toho, do kterého roku věku náleží rodičovský příspěvek za podmínek uvedených výše),
- v němž dítě nebo rodič zemřeli,

- v některých dalších specifických případech (převzetí dítěte do péče, zjištění dlouhodobého zdravotního postižení dítěte).

Podmínka celodenní řádné péče o dítě se pro účely poskytování rodičovského příspěvku také považuje za splněnou, pokud rodič zajistil péči o dítě jinou zletilou osobou v případě, kdy je výdělečně činný nebo žákem nebo studentem soustavně se připravujícím na budoucí povolání (nejde však o zajištění péče některým ze způsobu umístění dítěte do zařízení pro děti).

Dítě, na něž je rodičovský příspěvek poskytován, může navštěvovat též zařízení pro děti, rozsah těchto návštěv je však pro splnění podmínky celodenní a řádné péče o dítě omezen:

- dítě mladší 3 let může jesle, mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení navštěvovat nejvýše 5 kalendářních dnů v měsíci, přičemž není rozhodná délka této návštěvy v jednotlivý kalendářní den,
- u dítěte staršího 3 let je návštěva v těchto zařízeních omezena buď na 5 kalendářních dnů jako u dítěte mladšího 3 let, nebo na 4 hodiny denně,
- dítě může pravidelně navštěvovat léčebně rehabilitační zařízení nebo mateřskou školu nebo její třídu zřízenou pro zdravotně postižené děti nebo jesle se zaměřením na vady zraku, sluchu, řeči a na děti tělesně postižené a mentálně retardované nejvýše po dobu 4 hodin denně,
- dítě, které je dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené, může pravidelně navštěvovat jesle, mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nejvýše 6 hodin denně,
- dítě školního věku může navštěvovat přípravnou třídu základní školy nebo školu poskytující základní nebo střední vzdělání,
- dále je upravena možnost návštěvy zařízení pro děti dítětem, jehož rodiče mají zdravotní postižení zraku nebo sluchu nejméně v rozsahu 50%. Takové dítě může navštěvovat jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nejvýše 4 hodin denně.

Ačkoli rodiče mají možnost při pobírání rodičovského příspěvku být ekonomicky aktivní a neomezeně vydělávat, je tato možnost poměrně málo využívaná. Důvodem je jednak výše rodičovského příspěvku, která rodiče často k přivýdělků nemotivuje, ale zároveň i úprava omezení návštěv dítěte v zařízeních pro děti. Čtyři hodiny denně jsou velmi krátkou dobou pro pracovní činnost rodiče po dobu pobytu dítěte v zařízení, takže často slouží spíše k tomu, aby si rodič „odpočinul“. Vhodnější by dle názoru autorky práce bylo mírně snížit výši rodičovského příspěvku při prodloužení doby, po kterou dítě může navštěvovat zařízení pro děti, čímž by bylo možné dosáhnout vyšší motivace rodičů k ekonomické aktivitě a zároveň i vytvoření lepších podmínek pro rodiče, kteří se i po dobu rodičovské dovolené chtějí alespoň na částečný úvazek věnovat své práci. Tato opatření by bylo vhodné doplnit zvýhodněnými podmínkami pro zaměstnavatele, kteří umožní svým zaměstnancům po dobu rodičovské dovolené práci na zkrácený úvazek. Ocenit lze naopak alespoň mírné úlevy poskytované rodičům, kteří při pobírání rodičovského příspěvku podnikají – nejsou povinni platit zálohy na pojistné na sociální zabezpečení a zdravotní pojištění a nevztahují se na ně minimální výše těchto odvodů.

4.3.4. Přerušování poskytování rodičovského příspěvku, souběh rodičovského příspěvku s dávkami nemocenského pojištění

Zákon dále upravuje přerušování poskytování rodičovského příspěvku v případě pobytu rodiče ze zdravotních důvodů v ústavní péči zdravotnického zařízení po dobu delší než 3 kalendářní měsíce. V tomto případě rodičovský příspěvek od čtvrtého kalendářního měsíce trvání této ústavní péče nenáleží. Toto však neplatí, pokud rodič o dítě umístěné ze zdravotních v ústavní péči zdravotnického zařízení osobně celodenně a řádně pečuje.

Zákonem jsou upraveny také podmínky pro vyplácení rodičovského příspěvku v souběhu s peněžitou pomocí v mateřství, peněžitou pomocí nebo nemocenským v souvislosti s porodem a příspěvkem na péči. Pokud má jeden z rodičů v daném kalendářním měsíci nárok na některou z uvedených dávek, náleží rodičovský příspěvek, jen je-li vyšší než uvedená dávka, a to ve výši rozdílu mezi rodičovským příspěvkem a těmito dávkami nemocenského pojištění.

4.4. Porodné

Porodné je jednorázová dávka státní sociální podpory, která je poskytována ženě, jež porodila dítě. Jejím účelem je přispět na jednorázové zvýšené náklady, které s sebou nese příchod dítěte do rodiny. Jedná se o dávku obligatorní, prozatím poskytovanou nezávisle na výši příjmu, upravena je v hlavě osmé části první (§44 - §46) zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

Nárok na tuto dávku má žena, která porodila dítě, a také otec dítěte v případě, že žena, která dítě porodila, zemřela a porodné nebylo vyplaceno jí ani jiné osobě. Nárok vzniká dnem porodu. Nárok na porodné je spjatý pouze se samotným faktem porodu, nerozhoduje tedy to, zda žena o dítě po porodu pečuje. Vypláceno je tedy i v případě mrtvě narozeného dítěte nebo souhlasu matky s osvojením. Mimo porodu vzniká nárok na porodné ještě při převzetí dítěte do péče. Nárok má osoba, která převzala dítě do jednoho roku věku do péče nahrazující péči rodičů (dítě osvojené nebo dítě převzaté do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu), a to i v případě, že před převzetím dítěte do péče vznikl nárok na porodné matce nebo otci dítěte. Při převzetí dítěte do péče náleží nárok na porodné pouze jednomu z manželů, a to tomu, kterého manželé dohodou určili. V případě, že se manželé nedohodnou, určí orgán rozhodující o porodném, kterému z manželů dávku přizná.

Od 1. ledna 2008 je výše porodného stanovena na částku 13 000 Kč, vyplaceno je jednorázově.

Od roku 2011 budou pro výši a vyplácení porodného platit jiná pravidla. Nárok na porodné bude pouze na první narozené dítě a rozhodný příjem rodiny nesmí přesáhnout 2,4 násobek životního minima pro danou rodinu. Toto opatření činí z porodného jako dávky poskytované plošně ženě za to, že dítě porodila, příspěvek na výbavu pro dítě pro nízkopříjmové rodiny. Otázkou je, zda by nebylo vhodnější porodné jako plošnou dávku zrušit a nahradit dávkou koncipovanou jako příspěvek při narození dítěte/příspěvek na potřeby pro dítě. Omezením na první dítě a pouze

v případě rodin s nízkým příjmem ztrácí dávka svůj původní význam, tedy přispět na zvýšené jednorázové náklady rodiny související s narozením každého dítěte. Porodné je též relativně vysoké, podle názoru autorky by bylo vhodnější porodné zachovat na všechny narozené děti, ale snížit.

Tabulka č. 5: Vyplacené porodné v mil. Kč v letech 2000 – 2010

	2000	2006	2008	2009	1. pololetí 2010
Celkem dávky státní sociální podpory	31 855	34 042	41 883	41 081	20 589
- z toho porodné	581	1 591	1 647	1 578	784

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod kódy w-3202-00, w-3202-06, w-3202-08, w-3202-09, w-3202-10

4.5. Další dávky sociálního zabezpečení poskytované v souvislosti s péčí o dítě

4.5.1. Přídavek na dítě

Přídavek na dítě je dávka státní sociální podpory, jedná se o obligatorní peněžitou dávku a je určena nezaopatřeným dětem⁴². Přídavek na dítě upravuje §17 - §19 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Tato dávka je určena ke zlepšení životní situace rodin s nezaopatřeným dítětem, jejichž příjem je nižší než určitá hranice. Rozhodný příjem⁴³ v rodině pro poskytnutí této dávky nesmí přesáhnout součin částky životního minima dané rodiny a koeficientu 2,40. Přídavek na dítě je dávka, na niž má nárok nezaopatřené dítě, do dosažení zletilosti dítěte však o dávku žádá zákonný zástupce dítěte a přídavek se vyplácí osobě, která o dítě přímo pečuje. Výše přídavku na

⁴² Pojem „nezaopatřené dítě“ upravuje §11 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

⁴³ Pojem a způsob výpočtu rozhodného příjmu upravuje §4 a §5 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

dítě je stanovena pevnou částkou na kalendářní měsíc a odstupňována podle věku dítěte. Jde-li o dítě mladší 6 let, činí přídavek na dítě 500 Kč měsíčně, jde-li o dítě od 6 do 15 let věku, činí přídavek 610 Kč měsíčně, a v případě dítěte ve věku od 15 do 26 let je přídavek ve výši 700 Kč měsíčně.

4.5.2. Sociální příplatek

Další dávkou poskytovanou rodinám s nízkým příjmem na náklady související s výchovou a výživou nezaopatřených dětí, je sociální příplatek. Sociální příplatek je dávkou státní sociální podpory, jedná se o dávku obligatorní poskytovanou v závislosti na příjmu. Právní úpravu poskytování sociálního příplatku obsahuje §20 - §22 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

Na tuto dávku má nárok rodič, který pečuje alespoň o jedno nezaopatřené dítě (ne však o dítě svěřené do pěstounské péče nebo o dítě, které je svěřeno do péče ústavu nebo zařízení pro péči o děti a mládež), pokud rozhodný příjem v rodině je nižší než součin částky životního minima pro tuto rodinu a koeficientu 2,0. Výše sociálního příplatku je odvozena od osobní potřeby nezaopatřeného dítěte nebo dětí, je-li jich v rodině je více, přičemž se při stanovení jeho výše zohledňují i některé sociální situace, např. zdravotní postižení nebo nemoc dítěte nebo rodičů, děti narozené současně, studium dítěte nebo osamělý rodič.

4.5.3. Dávky pěstounské péče

Při výčtu dávek, které napomáhají zvládnout situaci žen a rodin v souvislosti s péčí o dítě, nelze opominout ani dávky pěstounské péče, vzhledem k rozsahu problematiky o nich však bude pojednáno jen velmi stručně. Institut pěstounství je pro stát velmi důležitý, neboť náklady na dítě vychovávané v pěstounské rodiny jsou nižší než na dítě umístěné v ústavní péči, a to jak přímé náklady, tak i náklady dodatečné související s problematickým začleňováním dětí vyrůstajících v ústavních zařízeních do společnosti. Z tohoto důvodu poskytuje stát pěstounům za jejich „pomoc“ při výchově dětí určité příspěvky, které mají usnadnit finanční situaci takovýchto rodin. Dávky pěstounské péče jsou poskytovány na základě a za podmínek §36 - §43 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Jedná se o dávky poskytované obligatorně a

nezávisle na příjmu příjemce. Dávkami pěstounské péče jsou: příspěvek na úhradu potřeb dítěte, odměna pěstouna, příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení motorového vozidla.

Příspěvek na úhradu potřeb dítěte je nárokem nezletilého dítěte svěřeného do pěstounské péče. Jeho výše je stanovena jako částka součinu životního minima dítěte a určitého koeficientu odstupňovaného podle míry potřeby (1,40 – 3,10).

Odměna pěstouna náleží osobě, jíž bylo svěřeno dítě do pěstounské péče, a to do zletilosti dítěte a poté po dobu, kdy je dítěti poskytován příspěvek na úhradu potřeb dítěte. Výše odměny pěstouna je stanovena jako součin životního minima jednotlivce a koeficientu 1,00. V určitých zvláštních případech se tato odměna zvyšuje.

Příspěvek při převzetí dítěte je jednorázová dávka poskytovaná při převzetí dítěte do pěstounské péče a jde-li o totéž dítě, náleží jen jednou. Výše příspěvku je odstupňována podle věku dítěte, a to na dítě do 6 let věku 8 000 Kč, na dítě od 6 do 15 let věku 9 000 Kč a na dítě od 15 do 26 let věku 10 000 Kč.

Příspěvek na zakoupení motorového vozidla je jednorázová dávka, nárok na ni má pěstoun, který má ve své péči nejméně čtyři děti nebo má nárok na odměnu pěstouna z důvodu péče o čtyři děti. Takto zakoupené nebo opravené motorové vozidlo nesmí být používáno pro výdělečnou činnost pěstouna. Výše příspěvku činí 70% pořizovací ceny vozidla nebo výdajů na opravy, maximálně však 100 000 Kč. Tento příspěvek může být pěstounovi přiznán i opakovaně, součet poskytnutých příspěvků však nesmí v uplynulých deseti letech přesáhnout částku 200 000 Kč.

4.6. Financování dávek sociálního zabezpečení poskytovaných ženám v těhotenství a mateřství

Finanční zajištění žen v období těhotenství a mateřství, případně rodičů při péči o malé děti, je realizováno prostřednictvím systému sociálního zabezpečení. Dávky, které jsou ženám a rodinám v daném období poskytovány, jsou vypláceny zejména ze systému sociálního pojištění a státní sociální podpory, proto se práce stručně zmíní i o způsobu financování těchto systémů sociálního zabezpečení.

Celý princip sociálního práva je založen na solidaritě, v případě podpory rodin s dětmi je to zejména solidarita výdělečně činných s těmi, jejichž ekonomická činnost je omezena, například z důvodu péče o dítě, a zároveň i solidarita mezi rodinami s vyššími příjmy a rodinami s nižšími příjmy.

Základními principy financování sociálního zabezpečení jsou následující: rozhodujícím subjektem sociálního zabezpečení je stát a jeho instituce, rozhodujícím zdrojem příjmů na sociální zabezpečení jsou příspěvky na sociální pojištění a sociální zabezpečení je považováno za samostatnou součást veřejných financí. Výdaje na sociální zabezpečení lze analyzovat prostřednictvím ukazatele „sociální kvóta“, který udává podíl výdajů na sociální zabezpečení na hrubém domácím produktu (v procentech). Rozlišujeme dva základní typy financování sociálního zabezpečení, a to financování průběžné založené na mezigenerační solidaritě a mezigeneračním přerozdělování a financování fondové⁴⁴. Český systém sociálního zabezpečení je z rozhodující části založen na průběžném financování.

Dávky sociálního pojištění - zabezpečení žen v těhotenství a mateřství se z těchto dávek týká vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, peněžitá pomoc v mateřství, za určitých podmínek též nemocenské, případně ošetřovné - jsou financovány ze státního rozpočtu. Příjmem státního rozpočtu sloužícím k financování dávek sociálního pojištění je pojistné na sociální zabezpečení a dále odvozené příjmy: penále, přírázky k pojistnému na sociální zabezpečení a pokuty. Podle zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti zahrnuje pojistné na sociální zabezpečení pojistné na nemocenské pojištění a pojistné na důchodové pojištění. Výběrem pojistného je pověřena Česká správa sociálního zabezpečení. Poplatníky pojistného na sociální zabezpečení jsou zaměstnavatelé, zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné a osoby dobrovolně účastné na důchodovém pojištění (poslední skupina však ovlivňuje pouze příjmy

⁴⁴ Podrobněji např. Nahodil, F. a kol.: Veřejné finance v České republice. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 237 - 238

z pojistného na důchodové pojištění, které je vedeno na zvláštním účtu státního rozpočtu)⁴⁵.

Financování státní sociální podpory (a tedy dávek jako je porodné, rodičovský příspěvek, přídavek na dítě, sociální příplatek a dávky péčovské péče) probíhá plně prostřednictvím státního rozpočtu. Na dávky státní sociální podpory není vybíráno zvláštní pojistné, prostřednictvím státního rozpočtu lze uskutečňovat sociální transfery k různým skupinám obyvatel⁴⁶.

5. Pracovně-právní ochrana žen v těhotenství a mateřství

V současném světě tvoří ženy velmi důležitou složku ekonomického, politického i kulturního života společnosti. Ve vyspělých zemích je podíl ekonomicky aktivních žen na celkovém počtu pracujících relativně vysoký, což je dáno mj. i ekonomickou potřebou společnosti. Společnost tedy ženy vykonávající ekonomickou činnost respektuje a z tohoto důvodu i nabízí určitou ochranu v pracovně-právních vztazích ženám těhotným a ženám vychovávajícím malé děti s ohledem na vyšší zranitelnost žen v tomto období. V našem právním řádu je tato ochrana zakotvena především v zákoníku práce kogentními ustanoveními. Základem pro tuto právní úpravu je článek 32 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, který stanoví, že žene v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky. Zvláštní podmínky žen v pracovně-právních vztazích představují soubor práv žen a povinností zejména státních orgánů a zaměstnavatelů, které mají ženám umožnit plnohodnotné zapojení do ekonomické činnosti ve společnosti a plnění pracovních úkolů při zachování možnosti plnit svou mateřskou funkci v odpovídajícím rozsahu⁴⁷.

5.1. Zákazy některých prací těhotným ženám a převedení na jinou práci

Těhotenství znamená pro ženu mimo všechny další změny i výrazný zásah do fungování jejího organismu. Tyto fyziologické změny neumožňují, aby ženy vykonávaly v období těhotenství všechny práce bez toho, aby sebe nebo plod ohrozily.

⁴⁵ Nahodil, F. a kol.: Veřejné finance v České republice. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 238 - 240

⁴⁶ Tröster, P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 132

⁴⁷ Bělina, M. a kol.: Pracovní právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 334 - 336

Z tohoto důvodu jsou zákonem zakázány ženám a speciálně těhotným ženám některé práce. Zákoník práce v §238 odst. 1 stanoví práce, které jsou zakázány všem ženám: jedná se o práce pod zemí při těžbě nerostů nebo při ražení tunelů a štol (příčemž stanoví určité výjimky), v §238 odst. 2 jsou uvedena další omezení: zaměstnankyně nesmějí být zaměstnávány pracemi, které ohrožují jejich mateřství, a ukládá Ministerstvu práce a sociálních věcí stanovit vyhláškou⁴⁸ práce a pracoviště, které jsou zakázány těhotným zaměstnankyním, kojícím zaměstnankyním a zaměstnankyním-matkám do konce devátého měsíce po porodu. §238 odst. 3 rozšiřuje ještě práce, které těhotné zaměstnankyně, kojící zaměstnankyně a zaměstnankyně do konce devátého měsíce po porodu, nesmějí vykonávat, na práce, pro které nejsou podle lékařského posudku zdravotně způsobilé.

V případě, že žena koná některou z prací, která je těhotným ženám zakázána, a otěhotní, případně později kojí nebo se jedná o matku do konce devátého měsíce po porodu, je povinností zaměstnavatele převést ji dočasně na jinou práci. Pokud na této pozici dosahuje nižšího výdělku než před převedením, náleží jí dávka nemocenského pojištění: vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství. Zákoník práce v této souvislosti také stanoví povinnost zaměstnavatele převést ženu těhotnou, kojící nebo do konce devátého měsíce po porodu, která vykonává práci v noci, na denní práci, pokud o to tato žena požádá.

5.2. Další oprávnění těhotných zaměstnankyň a zaměstnanců pečujících o děti

Při péči o malé děti nebo ženě v těhotenství by mohly komplikace způsobit i pracovní cesty, přeložení na jiné pracoviště nebo práce přesčas. Zákoník práce z tohoto důvodu stanoví i v těchto případech určitá omezení. Těhotná žena nebo rodič pečující o dítě do 8 let věku smí být na pracovní cestu mimo obvod obce svého pracoviště nebo bydliště vyslán pouze se svým souhlasem, přeložit na jiné pracoviště je může zaměstnavatel jen na jejich vlastní žádost. V případě osamělého rodiče je toto omezení

⁴⁸ V současné době je problematika upravena vyhláškou MPSV č. 288/2003, kterou se stanoví práce a pracoviště, které jsou zakázány těhotným ženám, kojícím ženám, matkám do konce devátého měsíce po porodu a mladistvým, a podmínky, za nichž mohou mladiství výjimečně tyto práce konat z důvodu přípravy na povolání.

prodlouženo až do 15 let věku dítěte⁴⁹. V §241 odst. 3 je stanoven absolutní zákaz zaměstnávání těhotných žen prací přesčas, zaměstnankyním a zaměstnancům pečujícím o dítě mladší 1 roku nesmí zaměstnavatel práci přesčas nařídit.

Zákoník práce stanoví také povinnost zaměstnavatele přihlížet při zařazování zaměstnankyň a zaměstnanců do směn k jejich potřebám v souvislosti s péčí o dítě. Nebrání-li zaměstnavateli vážné provozní důvody, je povinen vyhovět žádosti těhotné zaměstnankyně a zaměstnance nebo zaměstnankyně pečující o dítě do 15 let věku o kratší pracovní dobu nebo jinou vhodnou úpravu pracovní doby⁵⁰.

Zákoník práce také v §242 pamatuje na kojící zaměstnankyně. Těmto ženám je zaměstnavatel kromě přestávek v práci povinen poskytnout i zvláštní přestávky ke kojení. Tyto přestávky se započítávají do pracovní doby a poskytuje se za ně náhrada mzdy nebo platu ve výši průměrného výdělku. Rozsah těchto přestávek činí při stanovené týdenní pracovní době dvě půlhodinové přestávky za směnu v případě dítěte mladšího než 1 rok, v následujících třech měsících jednu půlhodinovou přestávku za směnu. Pokud zaměstnankyně pracuje po kratší pracovní dobu, nejméně však alespoň polovinu stanovené týdenní pracovní doby, má nárok na jednu půlhodinovou přestávku za směnu do 1 roku věku dítěte.

5.3. Mateřská a rodičovská dovolená

V souvislosti s porodem a péčí o malé dítě přísluší zaměstnankyni též nárok na mateřskou dovolenou a zaměstnavatel je jí povinen v této době pracovní volno poskytnout. Mateřská dovolená trvá zpravidla 28 týdnů, v případě vícečetného porodu 37 týdnů a zaměstnankyně ji nastupuje zásadně 6 týdnů, nejvýše však 8 týdnů před očekávaným termínem porodu. Zaměstnavatel je také povinen zaměstnanci nebo zaměstnankyni, kteří o to požádají, rodičovskou dovolenou. Rodičovská dovolená se poskytuje matce po skončení mateřské dovolené nebo otci od narození dítěte v rozsahu, v jakém o ni požádají, nejdéle však do 3 let věku dítěte.

⁴⁹ §240 odst. 1, 2 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce

⁵⁰ §241 odst. 1, 2 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Mateřská a rodičovská dovolená se poskytují také při převzetí dítěte do péče nahrazující péči rodičů rozhodnutím příslušného orgánu nebo dítěte, jehož matka zemřela. Mateřská dovolená se v této situaci poskytuje po dobu 22 týdnů nebo 31 týdnů při převzetí více dětí, nejdéle však do doby kdy dítě dosáhne 1 roku věku. Rodičovská dovolená se poskytuje do převzetí dítěte nebo skončení mateřské dovolené zaměstnankyně do 3 let věku dítěte. Jestliže bylo do péče převzato dítě starší 3 let, ale mladší 7 let, přísluší rodičovská dovolená v délce 22 týdnů.

Mateřská a rodičovská dovolená nepřísluší po dobu, kdy bylo dítě ze zdravotních důvodů převzato do kojeneckého ústavu nebo jiného léčebného zařízení a zaměstnankyně nebo zaměstnanec nastoupí do práce, a také po dobu, kdy se zaměstnankyně nebo zaměstnanec nestará o dítě a to bylo z toho důvodu umístěno do rodinné nebo ústavní péče nahrazující péči rodičů.

Jestliže dítě v době trvání mateřské nebo rodičovské dovolené zemře, poskytuje se mateřská nebo rodičovská dovolená ještě po dobu 2 týdnů od úmrtí, nejdéle do dne, kdy by dítě dosáhlo 1 roku věku.

Po návratu zaměstnankyně z mateřské dovolené nebo zaměstnance z rodičovské dovolené v rozsahu doby, po kterou je zaměstnankyně oprávněna čerpat mateřskou dovolenou, je zaměstnavatel povinen zařadit je na jejich původní místo a pracoviště, na kterém pracovali před nástupem mateřské nebo rodičovské dovolené. Po návratu z rodičovské dovolené má zaměstnanec nárok na zařazení na místo, které odpovídá jeho pracovní smlouvě.

5.4. Ochrana pracovního poměru těhotných žen a rodičů pečujících o děti

Je nutno zkonstatovat, že z ekonomického hlediska může být pro zaměstnavatele zaměstnávání těhotných žen nebo zaměstnankyň či zaměstnanců pečujících o malé dítě, nevýhodné nebo problematické. Aby zákonodárce zabránil propouštění takovýchto osob, přijal určitá zvláštní opatření upravující možnosti ukončení pracovního poměru ze strany zaměstnavatele.

Výpovědi danou zaměstnavatelem lze obecně pracovní poměr rozvázat jen ve stanovených případech. Pro zaměstnankyně těhotné, zaměstnankyně čerpající

mateřskou dovolenou a zaměstnance čerpající rodičovskou dovolenou (tedy zaměstnance v ochranné lhůtě⁵¹) platí ještě další omezení zaměstnavatele. V této době může zaměstnanec obdržet výpověď jen v případech uvedených v §54 zákoníku práce. Jedná o situaci, kdy se ruší zaměstnavatel nebo jeho část nebo přemísťuje zaměstnavatel nebo jeho část. Výpověď lze také rozvázat pracovní poměr s těhotnou zaměstnankyní nebo zaměstnancem čerpajícím rodičovskou dovolenou (ne však se zaměstnancem v době čerpání rodičovské dovolené do doby, po kterou je žena oprávněna čerpat mateřskou dovolenou) z důvodů, pro které může jinak zaměstnavatel okamžitě zrušit pracovní poměr⁵².

Okamžité zrušení pracovního poměru zaměstnavatelem je v případě těhotných zaměstnankyň, zaměstnankyň na mateřské dovolené a zaměstnanců nebo zaměstnankyň čerpajících rodičovskou dovolenou zcela vyloučeno⁵³.

⁵¹ §53 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce

⁵² Důvody okamžitého zrušení pracovního poměru jsou uvedeny v §55 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce: pravomocné odsouzení zaměstnance pro úmyslný trestný čin k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na dobu delší než 2 rok, nebo pravomocné odsouzení zaměstnance pro úmyslný trestný čin spáchaný při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na dobu nejméně 6 měsíců, nebo porušení povinnosti vyplývající z právních předpisů vztahujících se k vykonávané práci zaměstnancem zvlášť hrubým způsobem.

⁵³ §55 odst. 2 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce

6. Zabezpečení žen v těhotenství a mateřství ve vybraných evropských státech

Představa o systému zabezpečení žen v těhotenství a mateřství v různých evropských státech je vhodná pro ucelenější přehled o možnostech sociálního zabezpečení žen v těchto sociálních událostech. Stručně bude tedy představena rodinná politika v některých státech Evropské unie. Pro nastínění fungování systému podpory rodin s dětmi byly vybrány následující státy: Velká Británie jako představitel liberálního typu sociálního státu, Německo jako stát s rozvinutým systémem sociálního pojištění, Švédsko jako stát velmi pečující o své občany s rovnostářskými tendencemi a Itálie jako země s velmi komplikovaným vývojem způsobeným nerovnoměrným stavem hospodářství jednotlivých italských regionů.

6.1. Rodinná politika ve Velké Británii

Jak již bylo zmíněno, ve Velké Británii je uplatňován model liberálního sociálního státu, který klade důraz na odpovědnost jednotlivce a jako sociální stát kompenzuje spíše následky sociálních událostí. Sociální zabezpečení je tedy využíváno relativně méně než záchranná sociální síť.

Rodinná politika nemá ve Velké Británii dlouhou tradici, zásahy do života rodiny nebyly v souladu s liberálními tendencemi státu, a Velká Británie také neměla nikdy velké populační problémy. Výraznější rozvoj rodinné politiky lze pozorovat až v 90. letech 20. století a zaměřena je zejména na zájmy dítěte, bezpečnost pro děti a podporu všech typů rodinných soužití. Rodinná politika také klade důraz na prevenci vzniku chudoby dětí, dobře fungující školy a zdravotní a sociální služby, přičemž všechny tyto prvky se snaží vláda propojit v jeden koordinovaný celek. Důležitou součástí rodinné politiky jsou i opatření na pomoc neúplným rodinám, která zahrnují

pomoc nebo radu týkající se rekvalifikace nebo vzdělávacích možností a nabídku zajištění péče o děti⁵⁴.

Nejvýznamnější sociální dávkou v oblasti rodinné politiky je ve Velké Británii přírůstek na děti, který je vyplácena plošně do 16, respektive 19 let věku dítěte. Porodné je dávka testovaná, je vázána na pobírání dalších dávek. Rodičovská dovolená (je možné čerpání matkou, otcem, nebo po adopci dítěte) je poskytována v délce 26 týdnů, přičemž prvních 6 týdnů je vypláceno 90% mzdy, poté je vyplácena jednotná plošná dávka.

Zcela v souladu s liberálním modelem je tedy i rodinná politika Velké Británie zaměřena spíše na vytvoření možností vhodné péče o dítě a sladění osobního a pracovního života, než na plošné poskytování dávek.

6.2. Rodinná politika v Německu

Sociální politika v Německu je realizována zejména prostřednictvím sociálního pojištění, které sestává ze čtyř základních prvků: důchodového pojištění, nemocenského pojištění, úrazového pojištění a pojištění pro případ nezaměstnanosti. V Německu je uplatňován korporativní model, část odpovědnosti státu je tedy delegována na zaměstnavatele. Také je zde poměrně rozšířeno soukromé připojištění (nemocenské, důchodové, životní), které stát podporuje daňovými úlevami.

Rodinná politika Německa je založena zejména na finančních kompenzacích sociálních událostí, které jsou spojené s narozením dítěte a péčí o ně. Jedním z hlavních cílů německé rodinné politiky je zlepšení populačního vývoje. Systém podpory rodin s dětmi je realizován zejména prostřednictvím rodinných přídatků, rodičovského příspěvku a rodičovského dovolené. Rodinné přídatky jsou poskytovány plošně, od narození prvního dítěte a vyplácejí se buď jako dávka (prostřednictvím zaměstnavatele) nebo jako daňová úleva. Rodičovský příspěvek pobírá rodič řádně pečující o dítě, přičemž je omezena jeho výdělečná činnost. Rodičovská dovolená je poskytována v délce 36 měsíců matce nebo otci a rovné postavení mají i nesezdaní rodiče. Další poskytovanou dávkou je peněžitá pomoc v mateřství, kdy je pojištěné ženě vypláceno

⁵⁴ Munková, G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích. Praha: Karolinum, 2004, s. 87 - 88

100% mzdy v době 6 týdnů před porodem a 8 týdnů po porodu, pojištěnkám bez nároku na peněžitou pomoc v mateřství je vypláceno porodné. V Německu je také velmi rozvinutý systém daňových úlev v souvislosti s péčí o dítě, jeho profesní přípravou, apod⁵⁵.

6.3. Rodinná politika ve Švédsku

Švédsko je stát reprezentující sociálně-demokratický model sociálního státu. Zpočátku byla sociální politika zaměřena zejména na odstranění chudoby a vývojem bylo dosaženo stavu, kdy primárním nástrojem je sociální pojištění, zatímco sociální pomoc stojí spíše na okraji nástrojů sociální politiky. Dalším výrazným rysem je také vysoká zaměstnanost a důraz na snižování sociálních nerovností.

Rodinná politika ve Švédsku se vyvíjí od 30. let 20. století a její počátek souvisel jednak s populačními problémy a také s všeobecným přesvědčením o nutnosti vyrovnání životní úrovně bezdětných obyvatel a rodin s dětmi a také rodin úplných a rodin neúplných. Rodinná politika ve Švédsku je komplexní, zahrnuje přídavky na děti, systém veřejné zdravotní péče, instituce předškolní péče o děti, bezplatné školství a rodičovské pojištění. Propracovaný systém předškolních zařízení mj. souvisí i s důrazem na vysokou zaměstnanost a podporou dvoukariérových rodin. Dávky a služby pro rodiny s dětmi jsou založeny na principu univerzality, jednou z mála testovaných dávek je pouze příspěvek na bydlení. Švédsko zná také speciální dávky pro neúplné rodiny a pro rodiny s handicapovanými dětmi. V souvislosti s vysokou zaměstnaností žen a s myšlenkou rovného přístupu k sociálním dávkám z důvodu péče o dítě nelze nezmínit fakt, že ve Švédsku je nejvíce mužů čerpajících období naší rodičovské dovolené⁵⁶.

6.4. Rodinná politika v Itálii

Vývoj hospodářské politiky v Itálii je specifický tím, že spojením italských regionů došlo k vytvoření celku sestávajícího z útvarů na velmi různé hospodářské úrovni. Rozdíly v regionech přetrvávají dodnes a jsou důvodem politických a

⁵⁵ Munková, G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích. Praha: Karolinum, 2004, s. 100 - 104

⁵⁶ Munková, G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích. Praha: Karolinum, 2004, s. 107 – 109, 117 - 119

občanských neshod i v oblasti sociálního zabezpečení. Sociální zabezpečení je založeno na principu povinného sociálního pojištění, které je tvořeno důchodovým pojištěním, nemocenským pojištěním, úrazovým pojištěním a pojištěním pro případ nezaměstnanosti. Druhým pilířem italského sociálního zabezpečení je sociální zaopatření, dosud však není na odpovídající úrovni, další částí sociálního zabezpečení je sociální ochrana tvořená sociální pomocí a sociálními službami.

Rodinná politika v Itálii je zaměřena na finanční kompenzaci nákladů a ušlého zisku v souvislosti s narozením dítěte a péčí o něj. Itálie je v oblasti rodinné politiky do jisté míry specifická a reprezentuje jihoevropský model sociální politiky. Je to dáno nižším zájmem o rodinnou politiku, tradičním patriarchálním modelem rodiny a s tím související nižší zaměstnaností žen, nepříznivými demografickými ukazateli a také silným vlivem římskokatolické církve. Pomoc rodině je realizována zejména rodinnými přídatky, dávkami pro děti se zdravotním handicapem, příspěvků v těhotenství a mateřství, sociálními službami a sítí zařízení předškolní péče o děti. Rodinné přídatky jsou dávky testované, jejich výše závisí na příjmu rodiny a počtu členů rodiny. Také dávka pro děti s handicapem je poskytována v závislosti na příjmu rodiny. Pracující matky účastné nemocenského pojištění mají nárok na příspěvek v těhotenství a mateřství po dobu 2 měsíců před porodem a 3 měsíců po porodu, kdy je jí vypláceno 80% jejího dosavadního průměrného denního příjmu. Následně má možnost čerpat další mateřskou dovolenou, kdy je jí vypláceno 30% jejího dosavadního průměrného denního příjmu. Pokud matka není účastna nemocenského pojištění, má nárok na podporu v mateřství, což je dávka opět poskytována v závislosti na příjmu. Systém je doplněn poskytovanými věcnými dávkami ve formě přidělu naturálií, které dosud převažují zejména v jižní části země⁵⁷.

⁵⁷ Munková, G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích. Praha: Karolinum, 2004, s. 143 - 148

Závěr

Cílem diplomové práce byla analýza současného stavu podpory žen v těhotenství a mateřství, zejména při zachycení širších společenských souvislostí a vlivů utvářejících systém sociálního zabezpečení těhotných žen a matek.

Práce popsal historický vývoj sociálního zabezpečení žen v těhotenství a mateřství na území nynější České republiky počínaje 19. stoletím. Důraz byl kladen na rodinnou politiku v období socialismu, neboť toto období má stále velký vliv na současný stav a lze na něm dokumentovat změny v sociálním zabezpečení žen v těhotenství a mateřství v závislosti na tom, jak se měnily potřeby socialistického státu. Zároveň je znalost tohoto období důležitá pro pochopení některých přetrvávajících rezistencí a jejich důvodů.

Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím systém sociálního zabezpečení těhotných žen a matek je stanovisko mezinárodních organizací, jejichž je Česká republika členem. Většina mezinárodních organizací zůstane u deklarování práva na sociální zabezpečení jako základního práva a s požadavkem poskytování zvláštní péče ženám v období před a po narození dítěte. Nejvýraznější zásahy do systému sociálního zabezpečení provádí Evropská unie, která stanovuje i určité minimální standardy sociálního zabezpečení, což lze určitě hodnotit kladně. Bohužel poslední vývoj v Evropské unii (návrh směrnice o prodloužení mateřské dovolené) směřuje spíše než k minimálním normám ke stanovení vyšších stupňů ochrany a problémem může být to, že lze očekávat stále větší vměšování Evropské unie do těchto oblastí. Otázkou je, zda jsou takto velké zásahy do autonomních záležitostí států vhodné. Stát často rozhoduje na základě znalosti běžného chování svých obyvatel a zároveň i podle svých ekonomických možností a nabízí se pochybnost, zda zásahy do těchto záležitostí s cílem sjednotit postup ve všech členských zemích povedou k zamýšlenému výsledku.

Nejdůležitější otázkou, kterou je potřeba si v případě analýzy a hodnocení systému podpory žen a rodin s malými dětmi položit, je, proč je vlastně účelné tyto

skupiny obyvatel podporovat. Z toho lze potom vycházet při tvorbě koncepce systému sociálního zabezpečení a dalších způsobů podpory rodin s dětmi. Této teoretické otázce, stejně jako aktuálním problémům rodiny byla věnována příslušná kapitola diplomové práce. Zároveň je před vytvořením koncepce podpory rodin s dětmi účelné stanovit cíle, jichž má být v dané oblasti dosaženo, aby bylo možné zhodnotit, zda podpora rodin s dětmi plní svůj účel.

Důsledky sociální události narození dítěte byly rozčleněny do tří skupin: snížení výdělečné schopnosti jednoho z rodičů (zpravidla matky), růst životních nákladů rodiny a zvýšená zranitelnost žen v pracovním životě. Tohoto členění se držel i popis různých způsobů podpory rodin s dětmi tak, aby bylo možno zhodnotit, zda jsou různé způsoby podpory vhodně zvoleny a účelně využívány.

Chronologicky první dávkou, na niž má žena v souvislosti se svým těhotenstvím nárok, je vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství. Jedná se o vhodně zvolenou dávku, zajišťující možnost ženy v těhotenství (případně ženy kojící nebo ženy do konce devátého měsíce po porodu) zůstat nadále ekonomicky aktivní při zachování stejné výše mzdy nebo platu a zároveň ochraňující zdraví její i zdraví dosud nenarozeného dítěte. Tato dávka je však velmi málo využívána, mnohem častěji je žena po zjištění těhotenství uznána práce neschopnou a pobírá nemocenské. Tento stav nelze považovat za vyhovující. Žena tím ztrácí kontakt se svým zaměstnáním na ještě delší dobu, než by i tak bylo nutné, a zároveň je vyplácení nemocenského výrazně větší zátěží pro státní rozpočet, než by bylo vyplácení vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství. Bylo by vhodné stanovit jasnější podmínky pro rozlišení těhotenství a nemoci a nárok na pobírání nemocenského v době těhotenství omezit pouze na stav, kdy je těhotenství pro organismus natolik závažnou zátěží, že odůvodňuje pracovní neschopnost a výkon práce by průběh těhotenství skutečně ohrozil.

Peněžitá pomoc v těhotenství a mateřství je dávkou dobře koncipovanou i relativně dobře fungující. Je poskytována po dostatečnou, ačkoli nijak nadbytečnou, dobu a její výše je přiměřená. Bohužel, jak je u dávek nemocenského a důchodového pojištění v České republice běžné, jsou i v případě peněžité pomoci v mateřství uplatňovány redukční hranice v přílišné míře. Dochází tak k nerovnosti vyplácených

dávek v poměru k odváděnému pojistnému, což je obecným problémem českého systému sociálního zabezpečení.

Při narození dítěte má žena nárok na porodné, přičemž od roku 2011 bude vyplácení porodného omezeno na rodiny, jejichž příjem nepřesahuje 2,4 násobek životního minima rodiny. Toto opatření činí z porodného dávku testovanou. Stálo by za zvážení přehodnotit koncepci této dávky a spíše ji koncipovat jako příspěvek při narození dítěte/na výbavu apod., případně zrušit úplně. Porodné je spíše vnímáno jako plošná dávka, omezením na rodiny s určitým příjmem tedy neplní zcela svůj účel.

Další důležitou dávkou je rodičovský příspěvek. I v porovnání s jinými evropskými zeměmi je rodičovský příspěvek v České republice poskytován nadstandardně dlouhou dobu a v nadstandardní výši, stejně tak podmínky pro jeho čerpání (výběr různých variant, možnost výdělků) jsou k rodičům velmi vstřícné. Ačkoli rodič i při pobírání rodičovského příspěvku může být ekonomicky činný a jeho výdělek není omezen, využívá tuto možnost poměrně málo rodičů⁵⁸. Tak se tedy z rodičovského příspěvku stává jeden celý příjem rodiny a mj. tato situace opět vede k prodloužení doby, po kterou rodič ztrácí kontakt se svým zaměstnáním, což poté může způsobit i problémy při opětovném nastoupení do zaměstnání a přispívá ke komplikovanému hledání nové práce po ukončení rodičovské dovolené. Samozřejmě nelze zcela jednoduše říci, že je potřeba rodičovský příspěvek snížit nebo omezit možnosti jeho čerpání. Nicméně by bylo vhodné uvážit, zda je stav, kdy rodič není po dlouhou dobu motivován k ekonomické činnosti a zároveň je zaměstnavatel povinen mu po tuto dobu poskytovat neplacené volno, opravdu tím žádoucím důsledkem poskytování rodičovského příspěvku. Řešením by mohlo být zkrácení doby, po jejímž uplynutí je zaměstnavatel ještě povinen rodiče zaměstnat, a zároveň i podpora motivace zaměstnavatelů zaměstnávat rodiče malých dětí na zkrácenou pracovní dobu, doplněná lepšími možnostmi umístit dítě do zařízení kolektivní výchovy nebo podporou „miniškolek“.

⁵⁸ Podrobněji k tomuto tématu např.: Kuchařová, V. a kol.: Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů in Role rovných příležitostí pro ženy a muže v prosperitě společnosti. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006

Pracovně-právní ochrana těhotných žen a rodičů malých dětí je samostatnou otázkou. Právní úprava této oblasti v České republice je opět na nadstandardní úrovni, ženy jsou chráněny před výpovědí ze strany zaměstnavatele po dobu těhotenství a krátce po porodu, jsou jim poskytovány i další výhody usnadňující péči o dítě při pracovní činnosti, pokud se k ní žena rozhodne. Jak již bylo zmíněno, stálo by za zvážení zkrácení délky rodičovské dovolené. Doba tří let, po kterou je nyní zaměstnavatel povinen rodičovskou dovolenou poskytovat, je v současném rychle se měnícím světě přece jen poměrně dlouhá.

Ze shrnutí lze zkonstatovat, že právní úprava zabezpečení těhotných žen a rodičů malých dětí je v České republice na velmi dobré úrovni, otázkou pouze zůstává, zda ta úroveň není až příliš nadstandardní. Diplomová práce nemůže vyčerpat všechny otázky dané problematiky, navazovat by na ni mohlo hledání souvislostí mezi podporou rodin s dětmi a demografickým vývojem, rozbor sociologických aspektů života žen v těhotenství pobírajících dané dávky a také úvahy o částečném nahrazení některých peněžitých dávek jinými způsoby podpory rodičů pečujících o malé děti.

Seznam použitých zdrojů

Použitá literatura:

Monografie:

Bělina, M. a kol.: *Pracovní právo*. Praha: C. H. Beck. 2007

Giddens, A.: *Sociologie*. Praha: Argo. 1999

Kotous, J. a kol.: *Úvod do sociální politiky*. Praha: Karolinum. 2003

Koldinská, K.: *Sociální právo*. Praha: C. H. Beck. 2007

Koldinská, K. a kol.: *Sociální zabezpečení migrujících osob mezi státy EU*. Praha: C. H. Beck. 2007

Krebs, V. a kol.: *Sociální politika*. Praha: ASPI. 2007

Kuchařová, V. a kol.: *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. [online] 2006.

Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_195.pdf>

Křížková, A. a kol.: *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2006

Ministerstvo práce a sociálních věcí: *Národní koncepce rodinné politiky*. [online] 2005.

Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf>

Ministerstvo práce a sociálních věcí: *Národní konce podpora rodin s dětmi*. [online]

2008. Dostupné z:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/7958/Narodni_koncepce_podpory_rodin_s_detmi.pdf>

Munková, G. a kol.: *Sociální politika v evropských zemích*. Praha: Karolinum, 2004

Nahodil, F. a kol.: *Veřejné finance v České republice*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009

Tröster, P. a kol.: *Právo sociálního zabezpečení*. Praha: C. H. Beck. 2008

Články:

Kučera, M.: *Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu*. Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny. 2010

Štangová, V.: *K právní úpravě mateřské a rodičovské dovolené*. Právo a zaměstnání. 2001

Štangová, V.: *Rodičovský příspěvek*. Právo a zaměstnání. 2004

Použité internetové zdroje:

Česká správa sociálního zabezpečení: <http://www.cssz.cz>

Český statistický úřad: <http://www.czso.cz>

Ministerstvo financí: <http://www.mfcr.cz>

Ministerstvo práce a sociálních věcí: <http://www.mpsv.cz>

Příloha č. 1

Základní demografické údaje o České republice 1999 – 2008

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Počet obyvatel (v tis.)	10278	10267	10206	10203	10211	10221	10251	10287	10381	10468
Z toho ve věku (v %)										
0 – 14 let	16,6	16,2	15,9	15,6	15,2	14,9	14,6	14,4	14,2	14,1
15 – 64 let	69,6	69,9	70,2	70,5	70,8	71,0	71,1	71,2	71,2	71,0
65 a více let	13,8	13,9	13,9	13,9	13,9	14,0	14,2	14,4	14,6	14,9
Z toho podle rodinného stavu (%)										
Svobodní/-é	37,3	37,4	37,6	37,7	37,9	38,1	38,3	38,6	38,8	39,2
Ženatí/vdané	47,6	47,4	46,6	46,2	45,8	45,4	45,0	44,6	44,2	43,8
Rozvedení/-é	7,6	7,8	8,2	8,4	8,7	9,0	9,3	9,5	9,7	9,8
Ovdovělí/-é	7,5	7,4	7,6	7,6	7,5	7,5	7,4	7,4	7,3	7,2

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod názvem Česká Republika v číslech od roku 1989, tab. 01.01

Příloha č. 2

Živě narození v České republice v letech 1999 – 2008

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Živě narození	89471	90910	90715	92786	93685	97664	102211	105831	114634	119570
Z toho mimo manželství (v %)	20,6	21,8	23,5	25,3	28,5	30,6	31,7	33,3	34,5	36,3
Průměrný věk matky při narození dítěte	26,9	27,2	27,5	27,8	28,1	28,3	28,6	28,9	29,1	29,3
Průměrný věk matky při narození prvního dítěte	24,6	24,9	25,3	25,6	25,9	26,3	26,6	26,9	27,1	27,3
Úhrnná plodnost	1,133	1,144	1,146	1,171	1,179	1,226	1,282	1,328	1,438	1,497
Živě narození na 1000 obyvatel středního stavu	8,7	8,8	8,9	9,1	9,2	9,6	10,0	10,3	11,1	11,5

Zdroj: Tabulka zpracována na základě dat Českého statistického úřadu publikovaných na <http://www.czso.cz> pod názvem Česká Republika v číslech od roku 1989, tab. 01.01

Resumé

Sociální zabezpečení žen v těhotenství a mateřství

Diplomová práce pojednává o zabezpečení žen v období těhotenství a mateřství, jakož i o některých dalších způsobech podpory rodin s dětmi. Téma diplomové práce bylo zvoleno s ohledem na význam rodiny pro společnost a jako často diskutovaná otázka v souvislosti s demografickým vývojem společnosti.

Práce je členěna do pěti kapitol. První kapitola pojednává o historickém vývoji sociálního zabezpečení žen v těhotenství a mateřství na území České republiky. Podrobně je pojednáno o právní úpravě zabezpečení těhotných žen a matek v období socialismu. Druhá kapitola se zaměřuje na vliv některých mezinárodních organizací na národní systémy zabezpečení žen v těhotenství a mateřství. Důraz je věnován Evropské unii, dále se práce zmiňuje o stanovisku Organizace spojených národů, Mezinárodní organizace práce a Rady Evropy. Třetí kapitola se zabývá teoretickými otázkami podpory rodin s dětmi. Shrnuje význam rodiny pro společnost, cíle podpory rodin s dětmi a pojednává o obecných způsobech podpory těhotných žen a rodičů malých dětí. Čtvrtá kapitola je zaměřena na samotné sociální zabezpečení žen v těhotenství a mateřství. Pátá kapitola doplňuje práci o pracovně-právní ochranu žen v období těhotenství a péče o malé děti. Šestá kapitola je věnována stručnému nástínu fungování rodinné politiky ve vybraných evropských státech: ve Velké Británii, v Německu, ve Švédsku a v Itálii.

Závěrem diplomové práce jsou shrnuty získané poznatky. Práce označuje systém zabezpečení žen v těhotenství a mateřství v České republice jako dostatečný, dávky jsou poskytovány v nadstandardním rozsahu i výši v porovnání s jinými evropskými státy. Nedostatky systému zabezpečení žen v těhotenství a mateřství jsou spatřovány spíše v ostatních způsobech podpory rodin s dětmi, zejména v možnostech pracovní činnosti rodičů malých dětí.

Klíčová slova: zabezpečení žen v těhotenství a mateřství, podpora rodin s dětmi

Summary

Welfare of Women during Pregnancy and Maternity

This thesis concerns welfare of pregnant women and women on maternity leave as well as other protection forms of families with children. The theme of this thesis was chosen due to importance of family for the whole society and because it is a often discussed topic, which is related to demographic development of society.

The thesis constitutes of five chapters. The first chapter concerns historical development of social protection of pregnant women and women on maternity leave in Czech republic. Legal form of social protection of pregnant women and mothers is closely analyzed within the period of socialism. Second chapter focuses on influence of some international organisations on national systems of social protection of pregnant women and women on maternity leave. Third chapter considers theoretical questions of supporting families with children. Fourth chapter is focused on welfare of pregnant women and women on maternity leave itself. Fifth chapter complements the thesis with labour-law protection of pregnant women and of women taking care of small children. Sixth chapter outlines functioning of family policy in selected European states: in Great Britain, Germany, Sweden and in Italy.

Conclusion sums up the received knowledge. The thesis describes social protection system of pregnant women and women on maternity leave as sufficient in Czech republic. Social benefits are above standard as for their amount and range in contrast with other European countries. Insufficiency is seen in other forms of family support, especially in work opportunities for parents who have small children.

Key words: welfare of women during pregnancy and maternity, support of families with children